

Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışına Karşı Çoğulcu Demokrasi Modelleri

Normatif Düzenleme Olanakları ve Bunun Sınırlılığı Üzerine Bazı Düşünceler

Doç. Dr. Ece Göztepe
Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Giriş

Türk hukuk literatüründe Jean-Jacques Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nde sözünü ettiği *genel iradeye* dayandırılan çoğunlukçu demokrasi anlayışı, en başta Rousseau'nun, halk egemenliğinin temsil yoluyla kullanılmasını reddetmesinden dolayı doğru değildir. Genel irade kavramını, eserin bağlamından kopararak doğrudan doğruya günümüzün temsili demokrasilerine uygulamak ve buradan, sınırlandırılmamış bir iktidar anlayışını, hele kendisine son kertede demokrasi denebilecek bir yönetim biçimini açıklamak için kullanmak, son derece eklektik bir yöntemdir. Bu nedenle Türk hukuk literatüründe onaylanmayan bir demokrasi biçiminin fikir babası olarak görülen Rousseau'nun itibarının iadesi zorunlu görünmektedir. İçsel bakımdan tutarlı olan tezlerle genel irade teorisini kurgulayan Rousseau'nun günümüzde bize ne anlam ifade ettiğini ise Max Imboden çok güzel bir biçimde özetlemiştir: Rousseau bize, toplumun bir parçası olarak kendi tekil çıkarlarımızın ötesine geçerek kamu yararı üzerine kafa yormamız, gerekli olduğu oranda kamu yararını kendi çıkarlarımızın önüne koyabilmemiz gerektiği uyarısında bulunmaktadır. Bu anlamda Rousseau bize sorumlu birer siyasal birey, yani yurttaş olmanın gereklerini vaz etmektedir.

Bu kısa çalışmada açıklanmaya çalışılacağı üzere, hem çoğunlukçu (Westminster modeli), hem de oydaşmacı demokrasi modelleri anayasal bir demokraside *karar alma süreçlerinin* düzenlenmesine ilişkin iki temel yaklaşımı betimlemektedir. Yani modellerin ağırlık noktası, alınan siyasal kararların *nasıl alındığı* sorusuna yanıt aramaktadır; alınan kararların denetimi ve maddi sınırları, sözü edilen demokrasi modellerinin esas konusu değildir. Dolayısıyla anayasal hukuk devletinin temel unsurlarından olduğu konusunda görüş birliği bulunan, demokratik seçim ilkeleri, demokratik hukuk devletinin yazılı ve yazılı olmayan ilke ve esasları bu modellerin temelini oluşturmaktadır. Kurulu (*constitué*) anayasal düzenin temel

kurallarının -özellikle de katı anayasaların varlığı halinde değiştirilemez ilkelerin- demokratik çoğunluğa dayanılarak dahi değiştirilememesi, her iki demokrasi modelinin de önkoşulu olarak kabul edildiğinden tartışma konusu dahi değildir. Oysa Türkiye'deki kullanım biçiminde hem kararların alınmasında, hem de denetiminde bu iki model karşı karşıya konmaktadır.

Halk egemenliği ilkesine dayanan bütün demokrasilerin, hukuk devleti ilkesine uygun olarak kuvvetler ayrılığı ilkesine ihtiyacı olduğu neredeyse itirazsız kabul edilen bir gerçeklik olarak modern demokrasilerin önkabulleri arasında yer almaktadır¹. Lijphart 1984 tarihli "Democracies" isimli eserinde "Çoğunluk Egemenliğine Karşı Azınlık Hakları" başlığını taşıyan bölümde, yazılı-yazısız anayasa, anayasanın değiştirilmesi yöntemleri ve yargı denetimi olmak üzere üç ana başlık altında çoğunluk egemenliğinin normatif ve ampirik sınırlarını göstermektedir. Lijphart'a göre anayasaların değiştirilmesinin nitelikli bir çoğunluk koşuluna bağlanması (ki bu çoğunlukla üçte ikidir) ya da halkoylaması yönteminin sistem içi ek bir unsur olarak kabulü, çoğunlukçu demokrasiye alternatif nitelikteki demokrasi modellerinin yöntemlerindedir². Ama Lijphart, oydaşmacı demokrasi modelinin ölçütlerinden birisi olarak, merkezileşmiş ya da merkezileşmemiş bir anayasal yargı denetimini de saymaktadır. Böylelikle, alınan kararların siyaset dışı organlarca denetimi, en az kararların oluşma süreci kadar büyük önem kazanmaktadır³.

Yukarıda kısaca özetlenen bu kavramsal ayrımın, uluslararası siyaset bilimi ve hukuk literatürü dikkate alındığında, Türk hukuk literatüründe bir anlam kaymasından muzdarip olduğu görülmektedir. Bu sebeple günümüzdeki demokratikleşme tartışmaları yanlış kavramlarla yürütülmekte, dolayısıyla yanlış sonuçlar da kaçınılmaz olmaktadır. Bu kısa çalışma çerçevesinde öncelikle 18. yüzyıl Aydınlanmasının en önemli isimlerinden birisi olan Jean-Jacques Rousseau'nun farklı okumaları ışığında bize bugün için ne anlam ifade ettiği sorusuna yanıt verilmeye,

¹ Kuvvetler ayrılığı ilkesinin ayrıntılı bir tarihsel analizi için bkz. Ingeborg Maus (2005c), Maus, "Demokratie und Justiz in national-staatlicher und europäischer Perspektive. Zur Verteidigung der Verfassungsprinzipien des "alten" Europa (III), *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Heft 8, s. 965 vd.

² Lijphart (1984) (1999), *Çağdaş Demokrasiler. Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, çev. Ergun Özbudun/Ersin Onulduran, TDV yayını Türkçesi, s. 126 vd.

³ Lijphart (1984) (1999), a.g.e., s. 130. Her ne kadar Danimarka, İsveç ve Hollanda gibi Batı Avrupa ülkeleri bir anayasa mahkemesi olmaksızın siyasal sistemlerini istikrarlı biçimde koruyabiliyorlarsa da bu, önemli kararların uzlaşmayla alınmasının bir sonucudur. Krş. Jürgen Hartmann (2004), *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland im Kontext. Eine Einführung*, VS Verlag: Wiesbaden, s. 215.

Rousseau'nun hak ettiği, itibarının iadesine çalışılacaktır. Daha sonra çoğunlukçu demokrasi-çoğulcu demokrasi karşıtlığına kaynaklık eden kavramlar siyaset bilimi ve hukuk literatürü ışığında gözden geçirilerek, bilimsel literatürde bu kavramların nasıl bir içerikle kavrandığına bakılacaktır. Son olarak, oydaşmacı demokrasi teorisinin iki önemli ismi olan Arend Lijphart ve Gerhard Lehmbruch'un çalışmaları doğrultusunda ampirik olarak oydaşmacı demokrasinin alt unsurları çerçevesinde, Türkiye'deki demokratikleşme tartışması için alternatif kurumsallaşma örnekleri ele alınacaktır.

I. Jean-Jacques Rousseau ve Genel İradenin Demokrasi İçin Anlamı

Demokrasi kavramının Antik Yunan'dan Yeniçağ'a kadar süregelen olumsuz anlamı, ilk kez Spinoza ve Rousseau ile olumlu bir içeriğe kavuşmaya başlamıştır. Modern dünyada artık bir nevi asalet ünvanı niteliği kazanan demokrasi kavramı bunu büyük ölçüde Rousseau'ya borçludur. Rousseau, monist demokrasi modelinin fikir babasıdır. Montesquieu'den farklı olarak özgürlük arayışında bulunduğu çözüm, ılımlı, meşruti değil, radikal demokrasi modeli olmuştur. Rousseau, Bodin'in mutlak monarşi açısından tarif ettiği mutlak, bölünmez ve devredilmez egemenlik kavramını halkla özdeşleştirmiş; demokrasi ile egemenlik kavramının modern ulus-devlet çerçevesinde birlikte düşünülmesinin önünü açmıştır. Emmanuel-Joseph Sieyès ise bir sonraki adımda, Rousseau'nun reddettiği temsil ilkesini egemenlik kuramıyla birleştirerek günümüz demokrasilerinin teorik çerçevesini tamamlamıştır.

Rousseau'nun teorisinde halk egemenliğinin monark egemenliğinin yerine geçmesiyle, devlet ve egemenlik teorisi doğaüstü niteliğinden arındırılabilmiş, devlet iktidarı halk aracılığıyla meşruluk kazanmıştır. Toplum sözleşmesi de Hobbes'da olduğu gibi, halkın monark lehine haklarından vazgeçmesini öngörmesi ya da Pufendorf'ta olduğu gibi, toplum sözleşmesini takip eden iktidar sözleşmesinde egemeni iktidara getirip tabiiyet yükümlülüğü altına girmesinin ilk elde bir önemi yoktur⁴. Rousseau, Hobbes ve Grotius'un sözünü ettiği, halkın kendisini bir krala/egemene teslim ettiği toplum sözleşmesinin meydana gelebilmesi için, bir önceki adımda bir birlik olarak halkın oluşmuş olması gerektiğini belirtir. Bu birliğin varlığının kabulünden sonra, Rousseau'da egemen halktır ve egemenlik genel

⁴ Thomas Fleiner/Lidija R. Basta Fleiner (2004), *Allgemeine Staatslehre. Über die konstitutionelle Demokratie in einer multikulturellen globalisierten Welt*, 3. vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage, Springer: Berlin, s. 323 vd.

iradede (*volonté générale*) somutlaşır⁵. Rousseau'da ideal demokrasi modeli küçük bir siyasal toplulukla sınırlıdır. Bu bakımdan Rousseau'nun genel irade kavramı, büyük, merkezi demokrasilerde totaliter bir niteliğe büründürülerek kötüye kullanılmaya elverişlidir. Nitekim faşist rejimlerde sekülerleşmiş halk egemenliği fikri, "halk her zaman haklıdır", "halk haksızlık yapamaz" türünden ifadelerle mutlaklaştırılmış ve mevcut siyasal çoğunluklar totaliter rejimin meşru iktidar kaynağı olarak sunulmuştur.

Rousseau'ya göre kuvvetler arasında ayırım, kuvvetlerin bölüşümü olanaksızdır, devlet organik bir bütün olarak kavranmalıdır. Devlet iktidarı halk egemenliğine dayanmalıdır ve halk da bu egemenliği doğrudan doğruya kendisi kullanmalıdır. Egemenliğini temsilcilerine teslim ettiği anda halk, halk olmaktan çıkıp köleye dönüşür. Yurttaşlar yasalara boyun eğdiklerinde, yöneten ve yönetilen özdeşliği tesis edildiğinden, kendilerine kötülük yapamayacaklarından, özgürlüklerini sınırlamış olmayacaklardır. Rousseau totaliter ve özgürlükçü düzen yanlılarının, demokrat ya da despotların, devrimci ya da muhafazakârların kendi görüşlerini desteklemek için başvurdukları bir düşünür olarak çelişkilerin düşünürü olarak da tanımlanabilir⁶. Bu çelişkili durumun en önemli nedenlerinden bir tanesi, Rousseau'nun *volonté générale* (genel irade) ile *volonté des tous* (toplu irade) arasında yaptığı ayırmadan ve buna bağlı sonuçlardan kaynaklanmaktadır. Rousseau bu ayırımı yaparak gerçekte, yöneten ve yönetilen özdeşliğini karar alma süreçlerine taşımaktadır. Buna göre genel irade, toplu iradeden farklı olarak bir karar almak üzere biraraya gelen yurttaşların her birinin bireysel iradelerinin toplamından fazla ve farklı bir şeydir. Genel irade, bireylerin kendi egoizmlerinden arınarak ortak iyi konusunda bir kanaat oluşturmalarıyla ortaya çıkar ve bir devlette asli olan da budur⁷. Genel irade bölünemez ve yanılmaz olduğu için yurttaşların devletten gelecek saldırılara karşı korunması da gerekli değildir. Rousseau'nun bireylere tanıdığı tek temel hak, rüştle birlikte toplum sözleşmesini kabul ya da red konusunda karar verme hakkıdır. Eğer kişiler sözleşmeyi açıkça reddedip ülkeden ayrılmazlarsa, sözleşmeyi zımnen kabul

⁵ Jean-Jacques Rousseau (1994), *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, 6. baskı, Adam Yayınları: İstanbul, s. 25; Robert Redslob (1912), *Die Staatstheorien der Französischen Nationalversammlung von 1789*, s. 26 vd.

⁶ Max Imboden (1963), *Rousseau und die Demokratie*, J.C.B. Mohr: Tübingen, s. 5.

⁷ Wolfgang Kersting (2003), "Gesellschaftsvertrag, Volkssouveränität und "volonté générale". Das systematische Zentrum der politischen Philosophie *Jean-Jacques Rousseaus*", Wolfgang Kersting (Hrsg.), *Die Republik der Tugend*, Nomos: Baden-Baden içinde, s. 106 vd.

etmiş sayılmalıdır. Rousseau'ya göre hukuk devleti ilkesi, devlet öncesi doğal hakların tanınmasında değil, demokrasi ilkesinin korunmasında yatar.

Rousseau toplum sözleşmesi kuramıyla, bireylerin devlet kurmalarındaki temel fikri ve bu sözleşmeden doğan yurttaşlık, halk, egemen gibi statüleri açıklamaya çalışmıştır. Toplum sözleşmesinin temelinde, her insan diğerleriyle birleştiği halde onu özgür olmaktan çıkarmayacak bir birlik fikri yatmaktadır. Bunun koşulu da sözleşmeyle kendisini bağlayan bütün bireylerin aynı konumda bulunmalarıdır: "Toplum üyelerinden her biri, bütün haklarıyla birlikte kendini baştan başa topluluğa bağlar; çünkü bir kez, her kişi kendini tümüyle topluma verdiğinden, durum herkes için birdir; durum herkes için bir olunca da, bunu başkalarının zararına çevirmekte kimsenin bir çıkarı olmaz. (...) Kısacası, kendini topluma bağlayan kişi, hiç kimseye bağlanmamış olur; ve kendi üzerinde başkasına tanıdığı hakların aynısını elde etmeyen hiçbir üye bulunmadığına göre de, herkes hem yitirdiğinin karşılığını, hem de elindekini korumak için daha çok güç kazanmış olur"⁸.

Rousseau'da bireylerin ortak iradesiyle oluşturulan bu ortak kamusal varlık, bireylerin iradesinden bağımsız, kendine ait bir iradeye sahiptir. Rousseau'nun teorisi açısından önem taşıyan husus, bu bağımsız varlığın karşısındaki bireylerin statülerinin, varlığın kendisinden farklılaştırılmış kavramlarla ele alınmasıdır. Ortak kamusal varlığa, üyeleri "edilgin olduğu zaman *devlet* (*état*), etkin olduğu zaman *egemen* (*souverain*), diğer devletlerle karşılaştırırken *egemen güç* (*puissance*) denmektedir. Üyelere gelince, bir birlik olarak *halk*, egemen otoriteye katılanlar olarak birer *yurttaş* ve devletin yasalarına boyun eğerken *uyruk* adını alırlar⁹. Ağaoğulları'na göre bu kavramsal ayırım, Rousseau'nun karmaşık teorisini anlamının köşe taşlarını oluşturmaktadır. Uyruk, kendine özgü iradesi, dolayısıyla çıkarı olan somut insandır. Yurttaşların oluşturduğu egemen halk, soyut halka karşı somut halkı meydana getirir. Bu bölme işlemi, halk egemenliği ilkesinin benimsenmesinin zorunlu bir sonucudur, çünkü egemenlik kavramının çağrıştırdığı yöneten-yönetilen kavramları, halkın nasıl

⁸ Jean-Jacques Rousseau (1994), a.g.e., s. 25-26.

⁹ Jean-Jacques Rousseau (1994), a.g.e., s. 26-27.

hem egemen, hem de yönetilen olduğunu açıklamak zorundadır. Halkın somut ve soyut olmak üzere ikiye bölünmesi Rousseau'ya bu olanağı vermiştir¹⁰.

Bu ilkeler doğrultusunda Rousseau yurttaşların bütünü anlamındaki halkın egemen olduğunu söyler. Egemenlik, halkın iradesinin, yani genel iradenin işleyişidir¹¹. Bu nedendir ki, hiçbir zaman başkasına devredilemez; halk kolektif bir varlık olan egemenliği de ancak yine kendisi temsil edebilir: İktidar başkasına geçebilir, ama irade geçemez¹². Bu ifadeyle Rousseau hem Hobbes'un kuramını ve onunla özdeşleştirdiği mutlak monarşiyi, hem de siyasal temsili reddeder. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, genel irade ve egemenlik ortak olanı kapsadığından halkın temsil edilmemesi ilkesi sadece yasama alanına ilişkin olup yürütme alanını kapsamamaktadır¹³. Son olarak, halk egemenliğinin mutlaklığı, keyfilik anlamını taşımaz. Çünkü genel iradenin bir sonucu olan egemenlik rasyonel olup haklı olanı, ortak yararı gerçekleştirmeye yöneliktir. Rousseau yanlış anlamayı önlemek için İkinci Kitabının IV. Bölümüne "Egemen Gücün Sınırları" başlığını vermiştir. "Egemen varlık ne denli mutlak, ne denli kutsal, ne denli dokunulmaz olursa olsun, genel sözleşmenin sınırlarını aşamaz"¹⁴.

Demokratik bir devlette devlet iktidarının sahibi olarak hâlâ halk görülmektedir. Anayasal düzeni *önceleyen* bir siyasal birim olarak tasavvur edilen halk, herhangi bir anayasal normla bağlı olmaksızın kendi hukuki ve siyasal düzenini kurma yetkisine sahiptir¹⁵. Ancak anayasal düzen kurulduktan sonra egemenin iradesi yorumlanmaya, belli organlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. 1748'de Montesquieu'nün söylediği gibi bunun aracı temsili demokrasidir¹⁶. Temsili demokrasilerde egemen halkın iradesi, seçimler, halkoylamaları ve anayasada belirlenen yasama, yürütme, yargı organları tarafından dile getirilir. Bu gerekliliğin teorisi ise Sieyès tarafından oluşturulmuştur. Halkın ne olduğu sorusu Fransız

¹⁰ Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları (2006), *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara, s. 77-78; aynı doğrultuda bkz. Patrice Canivez (2004), "Jean-Jacques Rousseau's concept of people", *Philosophy&Social Criticism*, Vol. 30, No. 4, s. 393 vd.

¹¹ Mehmet Ali Ağaoğulları (2006), a.g.e., s. 100.

¹² Jean-Jacques Rousseau (1994), a.g.e., s. 35.

¹³ Mehmet Ali Ağaoğulları (2006), a.g.e., s. 100 vd..

¹⁴ Jean-Jacques Rousseau (1994), a.g.e., s. 43.

¹⁵ Ernst-Wolfgang Böckenförde (1986), *Die verfassunggebende Gewalt des Volkes*, Metzner: Frankfurt a.M., s. 13.

¹⁶ Montesquieu (1992), *Vom Geist der Gesetze*, çev. Ernst Forsthoff, J.C.B. Mohr: Tübingen.

Devriminde, Emmanuel-Joseph Sieyès'in "Qu'est-ce que le tiers état?"¹⁷ (Üçüncü Sınıf Nedir?) yazısında olabildiğince soyut ve kapsayıcı biçimde yanıtlanmıştır. Sieyès'in "üçüncü sınıfı", halkla (*peuple*) ve tüm ulusla (*une nation complète*) eşdeğer kabul edilmiştir. 1795 Fransız Anayasası'nda da Fransız Cumhuriyeti'nin birliğinden ve bölünmez bütünlüğünden (*La République française est une et indivisible*), tüm Fransız yurttaşlarının egemenliğinden bahsedilmiştir (*L'universalité des citoyens français est le souverain*). Oysa bu tarihte siyasal haklar bakımından bir eşitlik ve birlikten söz etmek henüz mümkün değildir¹⁸. Günümüz ulus-devletleri için vazgeçilmez bir kurucu ilke olan ve Rousseau'nun reddettiği siyasal temsil ilkesinin temelleri, yukarıda belirtildiği gibi Sieyès tarafından atılmıştır. 1789'un Ocak ayında yayınladığı kitabında Sieyès, burjuvaziyi (*Tiers-État*) devletin taşıyıcı unsuru, ulusun kendisi¹⁹ olarak tanımlayarak halk egemenliğinden nihai olarak ulus egemenliğine geçişi sağlamıştır. Zaman zaman ulus yerine halk sözcüğünü kullansa da, Sieyès her iki kavrama aynı soyut anlamı yüklemektedir. Bölünmez bir bütün olarak algılanan üçüncü tabaka, yani ulus, "siyasal toplumun oluşumunun ilk aşamasında ortaya çıkar; yani her şeyden önce vardır, her şeyin kökenidir"²⁰. Tıpkı Rousseau gibi Sieyès de bireysel iradelerin toplamından başka bir kamusal iradenin varlığını kabul eder; ulus bir senteze dönüşür. Herkese ortak olan ulusal irade ortaya çıktığında iktidar, kamuya ait olur. Kamuya, yani ulusa ait olan iktidar, egemenliğin de sahibidir ve Bodin'den bu yana egemenin sahip olduğu bütün nitelikleri barındırır²¹.

¹⁷ Emmanuel Sieyès (2005), *Üçüncü Sınıf Nedir?*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi: Ankara.

¹⁸ Krş. Rüdiger Bubner (2002), *Polis und Staat*, Suhrkamp: Frankfurt a.M., s. 121 vd.

¹⁹ "*Tiers-État*'nın gücünü veya saygınlığını azaltmak düşüncesi benim aklımın ucundan bile geçmez, çünkü o benim zihnimde her zaman ulus kavramıyla aynı şeydir". Bkz. Emmanuel Joseph Sieyès (2005), a.g.e., s. 19.

²⁰ Emmanuel-Joseph Sieyès (2005), a.g.e., s. 14; Mehmet Ali Ağaoğulları (2006), a.g.e., s. 192 vd.; Carl Schmitt (1993), *Verfassungslehre*, 8. Auflage, Duncker&Humblot: Berlin, s. 78; krş. Robert Redslob (1912), a.g.e., s. 38 vd.

²¹ Mehmet Ali Ağaoğulları (2006), a.g.e., s. 197; Stefan Breuer (1984), "Nationalstaat und pouvoir constituant bei Sieyes und Carl Schmitt", *ARSP*, s. 495 vd. 19 Nisan 1980'de Tercüman gazetesi tarafından düzenlenen "Anayasa ve Seçim Sistemi Semineri"nde Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu millet kavramını şöyle tanımlamaktadır: "Millet kavramı, benim anlayışıma göre, sadece yurttaşların kuru kalabalığını ifade etmez. Millet, sokakta, seçim meydanında, stadyumda gördüğümüz insanların ruhsuz bir toplamından ibaret değildir... "Millet" dendiği zaman, tarihin taa derinliklerinden doğan, geleceğe doğru uzanan ebedi bir varlık sözkonusudur. "Halk" ve "Millet" başka şeylerdir. "Türk Milleti" denince, bunun içinde yalnızca bugünkü Türkiye Cumhuriyetinin vatandaşları, yalnız bugünkü "halk" değil, yer altında yatan şehitler de vardır (...). "Türk milleti" denince, bunun içinde, daha doğmamış olan gelecek kuşaklar da vardır; torunlarımız ve onların torunları vardır. Bkz. *Anayasa ve Seçim Sistemi Semineri*, Tercüman Yayınları: İstanbul, 1980 s. 51.

Egemenliğin nasıl kullanılacağı sorusuna, temsili demokrasiyle yanıt veren Sieyés, günümüz siyasal sistemlerinin teorik temellerini atmış olmaktadır. “Ulusu oluşturan ortaklar çok kalabalık olduklarından ve çok geniş bir alana yayıldıklarından ortak iradelerini kendileri kolayca kullanmazlar... Kamusal gereksinimlerini gözetmek ve karşılamak için gerekli olan bütün yetkilerini ayırırlar; ulusal iradenin, dolayısıyla iktidarın bu parçasının kullanılmasını aralarından birkaç kişiye emanet ederler”²². Bu ön açıklama sonrasında günümüzdeki egemenliğin kaynağı, bunu kullanan organlar arasındaki ayrımın temel ölçütleri ve içeriği açıklanmıştır. Ulus, temsil yoluyla iradesini, yani egemenliğini terk etmez. Devredilen, iradesinin bir bölümünün kullanılmasıdır. Dolayısıyla temsilde söz konusu olan *auctoritas*’ın devri değil, *potestas*’ın ulustan başka bir organa verilmesidir. *Potestas*’ın sahiplerinin yetkileri ise sınırlıdır. Ancak dikkat çekilmesi gereken nokta, Sieyés’in temsilcileri salt ulusun memuru gibi çalışan aktörler olarak görmediği, emredici vekâleti açık biçimde reddetmiş olduğudur²³. Görüldüğü üzere Sieyés’le birlikte modern ulus-devletlerin temsili vekâlet ilkesi ve egemenlik ulusa ait olmasına rağmen, egemenliğin kullanılmasının anayasada öngörülen organlar eliyle kullanılan bir iktidar olması, teorik temellerini bulmuştur.

1789 Fransız Devrimi’nden sonra parlamentonun tek bir meclisle mi, yoksa iki meclisle mi kurulacağı tartışmasında tek meclis taraftarları tezlerini, genel iradenin bölünmezliğiyle güçlendirmeye çalışmışlardır. Bunun yanında parlamentonun iradesiyle halk iradesi arasındaki ilişkinin de teorik olarak gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Robespierre, hocası Rousseau’nun görüşleri ekseninde bu uzlaşmayı sağlamaya çalışmıştır. Buna göre, büyük bir milletin yasama gücünü bilfiil kullanması söz konusu olamayacağı için, yasama yetkisinin kullanılmasını parlamentoya bırakmalıdır. Bundan sonra parlamentonun iradesi kaçınılmaz biçimde milletin iradesi olarak kavranacaktır. Robespierre’in bu tartışmadaki esas amacı ise, yasama sürecine kralın katılımını, daha doğrusu vetosunu engellemek için gerekli olan argümanları bulmaktır. Ama Redslob’un da belirttiği gibi, o dönemde temsil ilkesiyle genel irade teorisi arasındaki ilişki nihai biçimde karara bağlanamamıştır. 1791 Anayasası bilimsel ilkelerin ışığında hazırlanmış bir metindir ve Ulusal Meclis

²² Mehmet Ali Ağaoğulları (2006), a.g.e., s. 201; Emmanuel-Joseph Sieyés (2005), a.g.e., s. 69 vd.

²³ Mehmet Ali Ağaoğulları (2006), a.g.e., s. 202 vd.; 243.

hem rasyonel (Rousseau), hem de ampirik ekollerin (Montesquieu) etkisi altında çalışmıştır. Ulusal Meclis, 18. yüzyıl filozoflarının yaptığı gibi, tündengelimci bir yöntemle soyut ilkeleri belirleyip bunların zorunlu sonucu olan önermeleri ortaya koymuş, zaman ve mekân üstü kavramsal bir dünya yaratmıştır. Bu matematiksel yöntem, soyut insanlara ait bir siyasal sistem olmaya mahkumdur. Nitekim Ulusal Meclis Rousseau'ya sadakat gösterirken, Montesquieu'nün fikirlerini de siyasal sistemin kurgulanmasında dikkate almak zorunda kalmıştır. Her ne kadar rasyonel yöntem ağırlık kazansa da, eski Fransız kurumlarına, İngiliz ve Amerikan sistemlerine, hatta sınırlı da olsa Antik anayasalara bakan Meclis, ampirik metodu da ihmal etmemiştir. Rousseau'nun genel irade teorisinden vazgeçmek istemediyse de, halkın çoğunluğunun genel iradeyle özdeşleştirilmesinin zorlukları karşısında, devletin iktidar anlamına geldiği ve belli bir andaki güçlü çoğunluğun iktidarı anlamını taşıdığı kabul edilmek zorunda kalmıştır²⁴.

Rousseau'nun günümüz için önemine gelinecek olursa, genel irade teorisinin zorunlu sonucu olan yöneten-yönetilen özdeşliği, her ne kadar demokratik özerklik olarak kavransa da, ampirik olarak bu durum, toplumun bir kesiminin hep yöneten, diğer kesiminin ise hep yönetilen durumda olduğu kadar gerçek dışıdır. Dolayısıyla bu mutlak anlamda özerk ya da otoriter durum arasında bir ara hal söz konusudur. Yaşamaya muktedir her sosyal topluluk özerklikle otoriterlik arasındaki dönüşümlü gerilim içinde yaşamaktadır. Pratik siyasal yapıların görevi, özerklik ile otorite arasındaki bu dengeyi sağlamak, özerkliği otoritenin müdahalelerine karşı korumak, ama aynı zamanda otoriteyi yurttaşların örtülü biçimde de olsa daimi başkaldırılarına karşı güvence altına almaktır. Dolayısıyla demokrasileri yaşatan şey, otoritenin ılımlı hale getirilmesi ve sınırlandırılması, iktidarla özgürlükler arasında denge kurulması, somut kararlarda bireylerin iradeleriyle kamu yararına yönelik genel irade arasında oйдаşma sağlanmasıdır²⁵. Imboden, demokrasinin yaşaması için gerekli olduğunu belirttiği karşıtlıklar arasındaki denge arayışının ve çözümlerinin, Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nde neden cevaplanmadığı sorusuna şu yanıtı vermektedir: Doğal hukukun bu geç ve kendine özgü düşünürü için aslolan kurumlar değil, fikirler ve genel kurallardır. Bu nedenle de eserindeki bu eksiklik, onun bir nevi itirafıdır. Rousseau biçimleri, gerçek hayata, gerçek insanlara ve gerçek sosyal topluluklara

²⁴ Redslob (1912), a.g.e., s. 180; 201 vd.; 356 vd.

²⁵ Imboden (1963), a.g.e., s. 19 vd.; Jean-Jacques Rousseau (2008), *Anayasa Projeleri*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları: İstanbul.

tercih etmektedir. Açıklanması gereken gerçekliğin yerine, yorumu koymakta, böylelikle halüsinasyon, fikir ve program, postüla ile yorumlayan yapı (*interpretierende Konstruktion*) arasında salınan bir eser ortaya koymaktadır. Rousseau'nun bu gerçekliğe uzak duran tavrını terk ettiği ve Toplum Sözleşmesi'nde kendi içinde tutarlı olmakla birlikte gerçeklikle yüzleştirmeyen cevapları, Polonya Anayasası'nı, Korsika'nın siyasal yapısını ve geleceğini ya da hemşehrisi olduğu Cenevre'deki anayasa savaşlarını değerlendirdiği yazılarında bulmak mümkündür. Tam da bu metinlerde Rousseau, Toplum Sözleşmesi'nde reddettiği, devletin içindeki gruplar ve kurumların siyasal sistemi biçimlendirmedeki rolünü değerlendirmek zorunda kalmış; meşru iktidarın gereği olarak bireylerin yasalara boyun eğmesini zorunlu sayan görüşünün pratikte tam da çözülmesi olanaksız sorunları ortaya çıkardığını kabul etmiştir²⁶.

Rousseau'nun çoğulcu bir toplumda bireysel ya da örgütlenmiş tekil çıkarların devletle ilişkisinin nasıl düzenleneceğine dair bir cevabı yoktur. Çünkü bu çıkarlar çoğaldıkça *bonum commune* tehlikeye gireceğinden, bu bölünmelerin en azda kalması, hatta hiç ortaya çıkmaması en iyisidir. Rousseau belki günlük politika konusunda örnek alınabilecek şeyler söylememiştir, buna karşılık söyledikleriyle demokratik gerçeklik konusunda sürekli bir *uyaran görevini* üstlenmiştir. Rousseau genel irade teorisiyle demokrasiyi, salt çerçeve niteliğindeki kurallara ve biçime indirgeyen, demokratik çoğunluğun salt istatistikî bir veri olduğunu düşünen demokratlara, başka bir demokrasi sorumluluğunu hatırlatmaktadır: Bireyler tekil çıkarlarının üzerine çıkarak, içinde yaşadıkları toplumun esenliği, yani kamu yararı konusunda kafa yormak, yurttaş olarak parçası oldukları toplumun sorumluluğunu üstlenmek zorundadırlar. Hem birey olup kendi çıkarlarını korumak, hem de kendini aşır yurttaş, dolayısıyla toplumun bir unsuru olarak toplumun varlığını sürdürmesine katkıda bulunmak, Toplum Sözleşmesi'nin bizlere bugün için çağrısıdır²⁷.

II. Demokrasi Kavramının Açıklanmasında Kullanılan Yöntemler Üzerine

Antik Yunan'daki demokrasi kavramının, kavramın kendisi dışında günümüzdeki demokrasilerle hemen hiçbir ortak noktası kalmamıştır. Atina'da demokrasi,

²⁶ Rousseau'nun teorisinin karanlıkta kalan noktalarını mükemmel şekilde açıklayan çalışma için bkz. Imboden (1963), a.g.e., s. 21.

²⁷ Imboden (1963), a.g.e., s. 25.

yurttaşların *agora*'da toplanmasıyla ve bütün önemli kararların müzakere edilip doğrudan oylanmasıyla uygulanmaktaydı. Yurttaşların oluşturduğu topluluk egemendi ve kendisini sınırlandıran başka herhangi bir kurum ya da kural mevcut değildi. Kamu görevini yerine getirecek olan yurttaşlar da seçimle değil, kura ya da rotasyon ilkesine göre belirleniyordu. Günümüzde demokrasi sözcüğü bunun da ötesinde, “temsili”, “çoğulcu”, “liberal”, “müzakereci” vb. sıfatlarla birlikte anlam kazanmakta, diğer modellerden ayrıştırılmaktadır. Bu anlamda kavramın içeriği Antik çağdan günümüze bu denli farklılaşmış bir sözcüğün hâlâ kullanılıyor olması bile mucizevi bir nitelik taşımaktadır²⁸.

Demokrasi kavramının açıklanmasında birbirinden farklı onlarca bilimsel yöntem mevcuttur. Özellikle siyaset biliminde iki temel yöntem izlenmektedir. Bunlardan birincisi diakronik, diğeri ise senkronik yöntemdir. İlkinde siyasal düşünceler tarihi eşliğinde demokrasinin tarihsel evreleri ve kavramsal dönüşümü incelenirken, ikincisinde modeller çerçevesinde demokrasi teorileri tasnif edilerek birbiriyle karşılaştırılmaktadır²⁹. Bunun yanında demokrasi teorilerini ampirik, biçimsel ve normatif tiplemelere göre ele alan çalışmalar da, birçok alt inceleme başlığıyla birlikte mevcuttur. Bunlar arasında normatif teori günümüzde üzerinde en çok çalışılan, en çok fikir üretilip teorik bakımdan geliştirilen demokrasi teorisi olarak nitelendirilebilir. Normatif teorinin temel amacı, bir iktidar biçimi olarak demokrasinin ikna edici gerekçelerini araştırmaktır. Bu anlamda teori, bilimin değerden arındırılmışlığı tezinin aksine, mevcut siyasal sistemleri araştırmasının konusu yapmakta, mevcut sistemlerin pozitif ve negatif unsurlarını araştırmanın merkezine yerleştirmektedir. Klasik yaklaşımlardan liberal, elitist, muhafazakâr, sosyalist ve katılımcı demokrasi modellerinin yanısıra normatif demokrasi teorisinin diğer alt başlıkları müzakereci, neo-cumhuriyetçi, komünitarist, kozmopolitan, feminist, etno-merkezci vb. son dönemlerin önemli çalışma konuları arasında yer almıştır³⁰. Bu çalışmada ele alınan demokrasi modelleri bu anlamda büyük ölçüde normatif demokrasi araştırmalarına dayanmakta, teoriler ampirik ülke örnekleriyle karşılaştırmalı şekilde değerlendirilmektedir.

²⁸ Buchstein (2004), “Demokratie”, Gerhard Göhler/Mattias Iser/Ina Kerner (Hrsg.), *Politische Theorie. 22 umkämpfte Begriffe zur Einführung* içinde, s. 48. Ayrıca temsili demokrasinin ortaya çıkışı üzerine çok yetkin bir çalışma için bkz. Bernard Manin (1997), *The Principles of Representative Government*, Cambridge UP: New York.

²⁹ Krş. David Held (2008), *Models of Democracy*, 3rd edition, Polity Press: Cambridge.

³⁰ Bkz. Buchstein (2004), a.g.e., s. 51 vd.

III. Çoğunlukçu/Rekabetçi Demokrasi Modeli Olarak Westminster Tipi Demokrasi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmeye başlamış olan siyaset bilimi dalının ilk yıllarında, ABD'nin siyasal ve bilimsel öncülüğünde rekabetçi demokrasi modeli literatüre egemen olmuştur. Siyasal rekabetin bu demokrasi modeli içinde oynadığı rol, ayırd edici bir özellik olarak öne çıkmıştır. Buna göre, siyasal partiler iktidar için birbirleriyle rekabet ederler ve iktidar partisiyle muhalefet partileri arasındaki bu rekabet ilişkisi sonucunda iktidarın sahipleri adil bir yarış sonrasında el değiştirir. Josef Schumpeter belki de en ünlü eserinde bunu şöyle ifade etmiştir: "Demokratik yöntem, bireylerin halkın oyunu alabilmek için rekabetçi bir mücadele vererek iktidara geldikleri, siyasal kararları alabilmek için kabul edilmiş kurumsal anlaşmadır"³¹. Schumpeter, bu demokrasi tanımının en iyi örneğinin İngiltere'deki Westminster tipi demokrasi modelinde somutlaştığı görüşündedir. Ama kültürel, dinsel, dilsel ya da etnik açıdan bölünmüş toplumlarda, İngiltere'deki gibi iki partide yoğunlaşan siyasal temsil ilkesinin gerçekleşmesinin olanaksız olması karşısında, Schumpeter'in demokrasi modelinin yetersiz kalacağı ortadadır.

Birçok Batı Avrupa ülkesinde demokratik prosedür, rekabet esasına göre düzenlenmiştir. Siyasal partiler ideolojileri, programları, somut ya da genel nitelikteki seçim vaatleriyle seçmenlerin oyu için yarışır. Bu yarış sonunda parlamentoda çoğunluğu elde eden parti, kendi politikalarını hayata geçirmek için yeterli çoğunluğa sahip olur. Azınlıkta kalan siyasal görüş/lere düşen ise bu politikalara yönelik karşı-argümanlarını ortaya koyarak muhalefet etmektir. Rekabetçi demokrasi modelinin en kurumsallaşmış örneklerinden bir tanesi İngiltere'dir. İkinci Dünya Savaşından hemen sonra ve son olarak 6 Mayıs 2010 günü yapılan seçimler sonrasında kurulan muhafazakâr-liberal koalisyon hükümeti hariç, sistem dar bölgesel çoğunluk sistemi, iki büyük partinin muhtemel çoğunluk partisi olma potansiyeli ve görece homojen siyasal kültürüyle rekabetçi demokrasinin prototip ülkelerindedir. Bu sistemin istikrarlı, efektif ve uzun ömürlü bir siyasal iktidarı güvence altına aldığı genel kabul görmektedir. Bu sistemde bir seçimde azınlıkta kalanlar, diğer seçimde çoğunluğu elde etmek için politika üretir ve muhalefet ederken, iktidar da çoğunluğu sayesinde parlamento aracılığıyla kendi siyasetini kendi kararları doğrultusunda yürütür.

³¹ Josef Schumpeter (1950), *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*, Bern, s. 428.

Arend Lijphart eserlerinde karşılaştırmalı unsuru giderek artan bir biçimde çoğunlukçu demokrasi modeliyle uzlaşmacı demokrasi modelleri arasındaki farkları ve her iki tiplemenin başlıca unsurlarını ele almıştır. Lijphart'ın 1999 tarihli eseri doğrultusunda Westminster modelinin tipik özellikleri şöyle sıralanabilir³²:

1. Yürütme gücü tek başına iktidarı kullanan bir partide toplanmıştır,
2. Yürütme yasama organı üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir,
3. İki partili ya da buna eş sonuç doğuran bir parti sistemi,
4. Dar bölgesel çoğunluk sistemine dayanan bir seçim sistemi,
5. Çoğunluk çıkar grupları sistemi,
6. Üniter ve merkezîyetçi bir devlet örgütlenmesi,
7. Tek meclis,
8. Katı olmayan ya da yazılı olmayan bir anayasa,
9. Anayasal yargı denetiminin olmaması,
10. Yürütmenin güdümünde bir merkez bankası.

Görüldüğü gibi, ilk bakışta büyük oranda İngiltere düşünülerek yazılmış gibi görünen bu kriterler, İngiltere'de 1998 yılından bu yana gerçekleştirilen anayasal reformlar ve son olarak 6 Mayıs 2010'da yapılan seçimler sonrasında Muhafazakâr Parti ile Liberal Partinin koalisyonuyla sonuçlanan siyasal dengeler dikkate alındığında, artık tek bir ülke için olumlanabilir görünmemektedir. 1998 yılında kabul edilen *Human Rights Act* ve 2005 tarihli *Constitutional Reform Act*'in sonucunda 1 Ekim 2009 tarihinde kurulan Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi (*The Supreme Court of the United Kingdom*), diğer temyiz mercii olarak görevlerinin yanında "devolution cases" adı verilen dava türü kapsamında, yasama ve yürütmenin yaptığı işlemleri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Avrupa Birliği hukukuna uygunluk açısından denetlenme yetkisiyle donatılmıştır. Yazılı bir anayasası olmadığı ve parlamentonun üstünlüğü ilkesi 17. yüzyılın başından bu yana temel anayasal ilke olduğu için anayasal yargı denetiminin söz konusu olmadığı İngiltere'de artık yasama organının mutlak ve nihai düzenleme yetkisinden söz etmek mümkün değildir.

Çoğunlukçu demokrasi modelleri görece istikrarlı hükümetler kurulmasını sağlayıp iktidarın el değiştirmesine olanak tanırken, politikaların oluşturulmasında

³² Bu listeleme, Schmidt'in Lijphart'ın eserlerinden derlediği tablo doğrultusunda yapılmıştır. Bkz. Manfred G. Schmidt (2000), *Demokratiethorien*, 3. Auflage, Leske+Budrich: Opladen, s. 339 vd.

seçmenler açısından açık ve kontrol edilebilir karar mekanizmalarına sahiptir. Ancak çoğunlukçu demokrasi, seçim dönemi boyunca çoğunluğa çok geniş bir takdir alanı bıraktığından, iktidarın kötüye kullanılması ve bir çoğunluk diktasına yönelmesi ihtimal dahilindedir. Lijphart'ın deyimiyle, "mutlak monarşinin demokratik karşılığı olan katı çoğunluk ilkesi"³³, azınlıkta kalan görüşleri karar alma sürecinden tamamen dışlayarak kararların kabul edilebilirliğini azaltacaktır³⁴.

Çoğunlukçu demokrasi, karar alma mekanizmalarındaki düşük maliyeti nedeniyle de avantajlı kabul edilmektedir. Pazarlıklar ve işbirliği her ne kadar karar alma süreçlerine katkıda bulursa da, bu aşamada çözülememiş olan çatışma konuları çoğunluk kararıyla halledilecektir. Çoğunluk kararları yönetimin hiyerarşik yapısı içinde, normatif olarak öngörülen yetkili organlarca verilecektir. Buna karşılık aşağıda görüleceği üzere, uzlaşmacı demokrasilerde karar maliyeti daha yüksektir. Normatif olarak düzenlenmiş kurumsal karar alma mekanizmalarına paralel ikinci bir süreç işletilmekte ve birbirine paralel bu iki süreç, birbirinin işleyişine ket vurabilmektedir³⁵.

Westminster modeli çoğunlukçu demokrasiler rekabetçi demokrasinin iyi bir örneği olarak kabul edilirken unutulmaması gereken önemli bir husus ise, Gabriel Almond tarafından kültürel antropolojiye dayanılarak geliştirilmiş bir kavram olan "siyasal kültürün"³⁶ rekabetçi demokrasiyi tamamlayan bir başka unsur olarak dikkate alınmasıdır. Her ne kadar Almond demokrasiyi, pazar ekonomisindeki gibi, vatandaşların oyu için rekabet olarak değerlendirse de, bu rekabetin gerçek anlamda var olabilmesi için, temel ideolojik ve kültürel bir homojenliğe dayanan bir "siyasal kültürün" varlığı gerekmektedir³⁷. Ancak siyasal sistem görece homojen değil de, dinsel, dilsel, etnik ya da başka nedenlerle (Belçika'da Flamanlar, Valonlar ve Alman azınlık; İsviçre'de Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Retoroman diline göre bölünmüş bölgeler; Macaristan'daki Alman ve Rumen azınlıklar; Almanya'nın Schleswig-

³³ Lijphart (1977), *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven: Yale UP., s. 100.

³⁴ Schmidt (2000), a.g.e., s. 337.

³⁵ Arthur Benz (2000), "Anmerkungen zur Diskussion über Verhandlungsdemokratien", Everhard Holtzmann/Helmut Voelzkow (Hrsg.), *Zwischen Wettbewerbs- und Verhandlungsdemokratie. Analysen zum Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 216.

³⁶ Siyasal kültür kavramıyla ilgili bir tarihsel çalışma için bkz. Ronald P. Formasino (2001), "The Concept of Political Culture", *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 31, No. 3, s. 393 vd.

³⁷ Krş. Gabriel Almond (1997), *A Discipline Divided*, Sage: Newbury Park içinde, s. 138-156.

Hollstein eyaletindeki Danimarkalı azınlık; İrlanda'daki Katolik ve Protestanlar arasındaki derin farklılık vb.), heterojen bir yapı sergiliyorsa, çoğunlukçuluk esasına dayanan rekabetçi demokrasinin saf biçimiyle uygulanması mümkün değildir. Bu nedenle Almanya'da Weimar Cumhuriyeti'ndeki ya da IV. Fransız Cumhuriyeti'ndeki ideolojik bölünme, demokratikleşmenin önündeki eksiklikler olarak kabul edilmektedir³⁸. O halde soru şudur: Bu türden ideolojik bölünmelerin var olduğu toplumlarda demokratik karar alma süreçlerini düzenleyen prosedürlerin kabul edilmesi ve kırılmaların önlenmesi mümkün müdür?

IV. Çoğulculuk ve Oydaşmacı Demokrasi Model(ler)i

Uzlaşmacı demokrasi (*consensus democracy*) üst başlığı altında ele alınabilecek ve çoğunlukçu demokrasinin alternatif(ler)i olarak kabul edilen demokrasi modelleri, en başta mevcut kavramsal çeşitlilik nedeniyle büyük bir zorluk arz etmektedir. Sadece İngilizce ve Almanca'daki bilimsel literatürde tercih edilen kavramların sayısı ve bu kavramların içeriği bile kendi başına bir çalışma konusu oluşturabilecek niteliktedir. Bu nedenle önce, çoğulcu demokrasi modeli olarak anılan teorinin içeriği açıklanacak; ikinci aşamada uzlaşmacı demokrasi modelleri konusundaki kavramsal çeşitlilik içinde bir tanım yapılmasına çalışılacak; son olarak ise bu modellerin temel varsayımları ve ampirik örnekleri ele alınacaktır.

Siyaset bilimi literatüründe çoğulcu demokrasi teorisi (*pluralist democracy*), genel çoğulculuk teorisine dayanmaktadır. ABD'de Arthur F. Bentley (1908) ve David B. Truman'ın (1951) grup çoğulculuğu teorisine göre, siyasetteki süreçler ve konular aslen örgütlü çıkarların işbirliğine, çatışmasına ve iktidarın paylaşılmasına dayanır. Bu teorinin temel varsayımı, her türden çıkarın örgütlenebileceği, dolayısıyla varılan kararların tüm çıkarlar arasında bir denge kuracağı varsayımdır. Bu eski Amerikan teorisinin ampirik ve teorik bir demokrasi teorisine dönüşmesi ise Robert Dahl³⁹ ile Ernst Fraenkel'in⁴⁰ eserleri sayesinde gerçekleşmiştir. çoğulcu demokrasi teorisinin taraftarlarına göre toplum, birbirine zıt ya da birbiriyle zaman zaman örtüşen çok

³⁸ Gerhard Lehbruch (2003a), "Einleitung: Von der Konkurrenzdemokratie zur Verhandlungsdemokratie – zur Entwicklung eines typologischen Konzepts", *Verhandlungsdemokratie. Beiträge zur vergleichenden Regierungslehre*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 10.

³⁹ Robert Dahl (1971), *Polyarchy. Participation and Opposition*, New Haven; Robert Dahl (1997), *Toward Democracy: A Journey. Reflections: 1940-1997*, Berkeley.

⁴⁰ Ernst Fraenkel (1991) (1964), *Deutschland und die westlichen Demokratien*. Mit einem Nachwort über Leben und Werk Ernst Fraenkels, Hrsg. Alexander von Brünneck, Frankfurt a.M.

farklı çıkar ve yaşam biçimlerine kaynaklık eder. Bu çıkarlar değişik biçim ve kademelerde örgütlenerek devlet içindeki karar alma süreçlerine etki etmeye çalışır. Bunun yanında devlet de toplumun karşısında yer alan mono-blok bir varlık değildir. Devlet de toplum gibi çok-katmanlı bir yapıdır ve karar alma süreçlerinde bireylerle en üst örgütlenme biçimi olan devlet arasında pek çok aracı (*intermediär*) örgüt vardır.

Çoğulcu demokrasinin klasik liberal teoriyle ortak yanı, totaliter bir yönetimi engellemek ve demokratik meşruiyete sahip yürütmeyi sınırlamak istemesidir. Temsili demokrasiyi kabul etmelerine rağmen talepleri, sorumlu temsilcilerin demokrasiye yön vermesidir. Çoğulcu demokrasi teorisi, birisi daha çok ABD'de kök salmış olan, daha toplum eksenli, devlete ise mesafeli bir alt teoriye bölünürken, diğer kanat daha çok Kıta Avrupasında, daha devlet eksenli ve karmaşık bir teoriye kaynaklık etmiştir⁴¹. Ancak çoğulcu demokrasi teorisine getirilen en önemli eleştirilerden birisi olan, kavramların operasyonel olarak sınanmaması ve teorinin ampirik verilerle çok sınırlı düzeyde desteklenmesi en önemli eksikliğini oluşturmaktadır. Buna bir de, örgütlü çıkarların ne oranda ve hangi yoğunlukta devletin karar alma mekanizmalarında etkili olduğunun ampirik olarak ortaya konmaması eklenebilir⁴².

Görüldüğü üzere çoğulcu demokrasi teorisi, toplum içinde farklı çıkar gruplarının varlığını kabul ederek ve bunların örgütlü biçimde temsil edilebilir olduğunu kabul ederek, uzlaşmacı demokrasi modeline kaynaklık etmiş sayılabilir. Ama bu çıkarların somutlaştırılmamış olması, devlet yönetimindeki karar alma mekanizmalarına bu çıkar gruplarının ne oranda ve nasıl etki edebildiğinin gösterilmemesi sebebiyle, hem normatif, hem de ampirik olarak günümüzün çok-katmanlı toplumlarının sorunlarına bir çözüm modeli olmaktan uzaktır.

Bir üst kavram olarak uzlaşmacı demokrasi (*consensus democracy/Konsensdemokratie*) modelinde ise, çoğulcu demokrasinin varsayımlarının kurumsallaştırılma çabası ayırd edici bir nitelik arz etmektedir. Uzlaşmacı demokrasileri betimlemek için pazarlıkçı (*Verhandlungsdemokratie/bargaining democracy*)⁴³ ya da oydaşmacı

⁴¹ Bkz. Robert Chr. van Ooyen/Martin H.W. Möllers (Hrsg.) (2009), (*Doppel-*)*Staat und Gruppeninteressen. Pluralismus – Parlamentarismus – Schmitt-Kritik bei Ernst Fraenkel*, Nomos: Baden-Baden.

⁴² Çoğulcu demokrasi teorisinin gelişimi ve temel varsayımları için bkz. Schmidt (2000), a.g.e., s. 227 vd.

⁴³ “*Deliberation*”un karşılığı olan *müzakere* sözcüğünün burada tercih edilmemesinin nedeni, müzakereci demokrasinin ağırlık merkezinin, rasyonel argümanların kamuya açık biçimde

(*consociational/Konkordanz/Proporz*)⁴⁴ demokrasi kavramları da kullanılmaktadır. Buna karşılık Arend Lijphart 1984, 1989 ve 1999 tarihli eserlerinde başlarda *consociational democracy*'nin karşılığı olarak kullanılan *Konkordanzdemokratie* kavramını, “*consensus democracy*”nin bir alt başlığı olarak kategorize etmiştir. Bu ayrıma göre, uzlaşma demokrasisi iktidarın paylaşılmasını hedefler, oydaşmacı demokrasi ise bunu talep ederken bütün önemli grupların dikkate alınmasını öngörür. Konsensüs demokrasisi toplumdaki ayrılmış çıkarların özerkliğini kolaylaştırırken, oydaşmacı demokrasi böyle bir özerkliği önkoşul sayar⁴⁵. Modern siyaset biliminde de oydaşmacı demokrasi (*consociational democracy*), çok parçalı bir yapı arzeden ve karar alma mekanizmalarının enformel ya da çoğunlukla formel biçimde iktidarın paylaşılması esasına göre düzenlendiği sistemleri betimlemek için kullanılmaktadır. Hemen bütün partilerin temsil edildiği büyük koalisyonlar (halen İsviçre; 1965-1983 arasında ve 1999'da Avusturya), kamu organlarında paylaşılmış temsil esasına ya da bazı konularda taraflara kısmi ya da mutlak veto hakkı tanınması vb. araçlarla karar alma mekanizmaları, çoğunluk esasına alternatif biçimde düzenlenmektedir⁴⁶. Bu kavram çeşitliliği içinde bu kısa çalışmada, uzlaşmayı esas alan bir demokrasi modeli olarak Türkçe literatürde de yerleşmiş olan *oydaşmacı demokrasi* kavramı tercih edilmiştir.

Rekabetçi çoğunluk demokrasinin alternatifi olarak kavranan oydaşmacı demokrasisinin Arend Lijphart ve Gerhard Lehmbruch tarafından “keşfedilmesiyle” hükümet sistemleri, salt kurumsal analizin dar çerçevesinden kurtarılmıştır. Her ne kadar Türkiye'deki hukuk ve siyaset bilimi literatüründe İngilizce yazdığı için Lijphart bu alanın neredeyse tek ismi olarak tanınsa da, Lehmbruch ilk başlarda sadece Almanca, ama daha sonra İngilizce olarak da siyaset biliminin önemli isimleriyle Lijphart'la etkileşim içinde alana önemli katkılarda bulunmuş ikinci isimdir.

Klasik hükümet sistemleri öğretisinin inceleme konusu, anayasal kurumlar, bunların yetkileri, parlamento, yürütme organı ve yargı arasındaki yetki paylaşımı

paylaşılması olmasıdır. Her ne kadar karar alma süreçlerini de kapsasa, müzakerenin temel hedefi, pazarlıktan niteliksel açıdan ayrılmaktadır.

⁴⁴ Almanca ve İngilizce kavramların Latince kökenleri farklıdır. Almanca'daki “Konkordanz” sözcüğü, Latince “concordantia”, yani uzlaşmak, anlaşmak fiilinden gelir. Mantiken bu süreç, bir tartışma ve pazarlığı müteakip gerçekleştiğinden Almanca'da “Verhandlungsdemokratie” (pazarlık demokrasisi) kavramı da kullanılmaktadır. Buna karşılık İngilizce'deki “consociational” sözcüğü Latince “consociatio” sözcüğünden türetilmiştir ve bir grup ya da örgütün üyeleri arasında var olan, bağlayıcı nitelikteki çok sıkı ilişkiyi ifade eder.

⁴⁵ Krş. Schmidt (2000), a.g.e., s. 340.

⁴⁶ Schmidt (2000), a.g.e., s. 327.

iken, çoğunlukçu demokrasinin karşısında oydaşmacı demokrasi modeli konarak, anayasal kurumların işleyişine etki eden çıkarların ve örgütlerin nasıl işlediği, sisteme nasıl entegre edildiği sorusu öne çıkarılmıştır. Anayasal düzenin normatif kurallarının yanında, çatışmaların çözümü için öngörülen ve siyasal kültürün bir parçası olan normlar ya da prosedürler de incelenmektedir.

Lijphart ile Lehbruch'un yöntemsel tercihleri farklılık göstermekle birlikte, her ikisi de çoğunluk demokrasisinin temel modelini oluşturan Westminster demokrasisinin alternatifleri üzerinde çalışmışlardır. Lijphart sayısı giderek artan karşılaştırmalı ülke örnekleriyle, oydaşmacı demokrasilerde elde edilen sonuçların (*output*), çoğunlukçu modele göre daha başarılı olduğunu ortaya koyarken, Lehbruch vaka çalışmalarıyla pazarlık demokrasilerinin işleyiş mantığını, tarihsel gelişimini ve normatif yapıların birbiriyle nasıl bir ilişki içinde işlediğini incelemiştir. Yine Lijphart hükümet sistemlerine “kara kutular” olarak bakarken, Lehbruch bu sistemlerin içi işleyişine eğilmiş ve her bir örnek ülkedeki maddi konular üzerinden sistemin işleyiş mantığını araştırmıştır⁴⁷.

1960'lı yıllara kadar Anglo-Amerikan dünyasındaki ülkeler, hükümet ve seçim sistemleri itibariyle demokrasinin merkezi olarak anılmıştır. ABD, İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda başta olmak üzere bu hukuk düzenlerindeki istikrarlı hükümet sistemlerinin, görece homojen bir siyasal kültüre dayanması bu ülkelere özgü bir durum olarak gösterilmiştir⁴⁸. Bunun yanında iki partinin hegemonyası, bunlar arasında iktidar değişimini güvence altına alan, çoğunluk esasına dayalı seçim sistemi saf rekabetçi bir çoğunluk demokrasisinin erdemleri olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık Kıta Avrupasındaki ülkeler - özellikle de iki Savaş arası dönemde İtalya, Almanya ve Avusturya - parçalanmış toplumsal yapı, uç noktalarda yer alan siyasal görüşlerin varlığı ve bunları parlamentoya taşıyan nisbi seçim sistemi nedeniyle istikrarsız yönetimlere örnek gösterilmiştir. İlk bakışta açıklayıcı gibi görünen bu karşılaştırma, Amerikan demokrasisinin ancak kanlı bir iç savaştan sonra tesis edildiği, çok uzun bir süre siyahları siyasal sistemden dışladığı ya da eski İngiliz sömürgeleri olan Avustralya ve Yeni Zelanda'da siyasal sistemin, ülkenin yerlilerini

⁴⁷ Bu iki tür demokrasi anlayışının Lijphart ve Lehbruch'un katkısı ekseninde değerlendirilmesi için bkz. Arthur Benz (2000), a.g.m., s. 215 vd.

⁴⁸ Bkz. Gabriel A. Almond/Sidney Verba (1963), *Political Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton: Princeton UP; Lehbruch (2003a), a.g.m., s. 12.

yok etme pahasına kurulduğu gerçeğini göz ardı etmektedir⁴⁹. 1960'lı yılların başından itibaren Arend Lijphart ve Gerhard Lehmbuch çoğunlukçu demokrasi modellerine karşılık, Kıta Avrupasındaki ülkelere ilişkin örneklem çalışmalarıyla (*case study*) oydaşmacı demokrasi kavramını geliştirip demokrasinin farklı modellerini ortaya koymuşlardır⁵⁰.

Lijphart'ın tasnifine göre oydaşmacı demokrasilerin temel nitelikleri şöyle betimlenebilir:

1. Yürütme organı birdne çok partinin koalisyonundan oluşur,
2. Çok partili bir sistem vardır,
3. Yürütme ile yasama organı arasında formel ya da enformel bir güç dengesi mevcuttur,
4. Nisbi seçim sistemi uygulanır,
5. Koordineli ve korporatist bir çıkar grupları sistemi mevcuttur,
6. Federalist ya da adem-i merkezietçi bir devlet örgütlenmesi vardır,
7. Hemen hemen eşit yetkilerle donatılmış iki meclisli bir yapı,
8. nitelikli çoğunlukla değiştirilebilen katı bir anayasanın varlığı,
9. Kurumsallaşmış anayasal yargı denetimi,
10. Bağımsız bir merkez bankasının varlığı.

Lijphart 1984 ve 1999 tarihli eserlerinde bu kategorileri, önce yirmibir, daha sonra otuzaltı ülkede operasyonel biçimde sınamıştır. Lijphart değişik parametrelerden hareketle hangi demokrasilerin daha iyi modeller olduğu sorusuna cevap vermeye çalışmıştır. Bu, teorik bir çerçevenin ampirik olarak uygulanması bakımından son derece değerli bir katkıdır. Lijphart ekonomi-politik konulardaki yön verme yeteneği, ülke içinde barışın sağlanması, siyasal sistemden duyulan memnuniyet, seçimlere katılım oranı, kadınların siyasal sisteme katılımı ve temsili,

⁴⁹ Krş. Schmidt (2000), a.g.e., s. 326.

⁵⁰ Özellikle bkz. Lijphart (1968), *The Politics of Accomodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Berkeley; (1977), *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven: Yale UP. ve (1984), *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, New Haven: Yale UP.

Gerhard Lehmbuch (1967), *Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und Österreich*, Tübingen; (1969), "Konkordanzdemokratie im internationalen System", Ernst-Otto Czempel (Hrsg.), *Die anachronistische Souveränität*, PVS Sonderheft içinde, s. 139-163; (1987), *Proporzdemokratie nach zwanzig Jahren. Überlegungen zur Theoriebildung in der komparatistischen Forschung über politische Strategien in der Schweiz*, Konzanz (Manuskript).

sosyal politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gibi pekçok unsuru dikkate almıştır. Her ne kadar karma sistemi uygulayan ülkeler, saf prototiplerden daha fazla olsa da, siyasal, etnik, dilsel ya da dinsel farklılıkların daha keskin olduğu toplumlarda oydaşmacı demokrasi öğelerinin uygulanmasının, demokrasinin daha başarılı olması sonucunu doğurduğu ortaya konmuştur.

Benz, bir “teorisi” olmamakla birlikte gelişmiş oydaşmacı demokrasilerin ayırdedici özelliğinin, hem etkili, hem de meşru yönetime olanak sağlayan çeşitli karar alma mekanizmalarının sisteme entegre edilmesi olduğunu belirtmektedir. Bugün Batı demokrasilerinin temel taşlarından birisi olan kuvvetler ayrılığı ilkesi, oydaşmacı demokrasideki veto hakkıyla etkili biçimde korunabilir ve kuvvetler ayrılığını güvence altına alan mekanizmalardan birisi olarak tanımlanabilir. Bunun yanında toplumsal çıkar gruplarının katılımına ya da temsiline olanak tanıdığı için, çoğunluğun tiranlığına karşı bir koruma sağlayabilir. Ancak pazarlık ve uzlaşma, tıpkı çoğunluk demokrasisi ve kurumsal karar alma mekanizmalarında olduğu gibi, kendinde demokratik değildir. Bunun için süreçlere daha ayrıntılı bakmak zorunludur. Demokratik meşruluk, yine Batı demokrasilerindeki genel kabule göre, salt biçimsel koşulların yerine getirilmesiyle sağlanmış sayılamaz. Mümkün olduğu ölçüde bütün çıkarların pazarlık sürecinde/uzlaşma arayışında temsil edilmesi, kamuya açık şekilde müzakerenin gerçekleştirilmesi, karar alma süreçlerinin şeffaf olması, müzakere sürecine katılan aktörlerin, kendilerini görevlendiren kurullarca denetlenmesi temel ilkelerin başlıcalarıdır. Benz’in tezi, oydaşmacı bir demokraside altın dengenin bulunması gerekliliğidir. Değişik çıkarlara karşı açık olma, çıkarların temsilinde çoğulculuk, kararların efektif olması ile temsilcilerin sorumluluğu, bu dengenin kurucu unsurlarıdır. Ampirik olarak bunların ne ölçüde gerçekleştirildiğinin saptanması ise kendi başına araştırma konusudur⁵¹.

Lijphart’ın oydaşmacı demokrasi modeli, siyasal elitlerin bilinçli tercihleri olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede bölünmüş toplumlarda oydaşmacı demokrasi süreçlerinin reform yoluyla kabul edilip demokrasinin geliştirilmesinin yolunun açılması önerilmektedir. Buna karşılık Lehbruch oydaşmacı demokrasilerdeki

⁵¹ Benz (2000), a.g.m., s. 218 ve 221.

araçların, siyasal kültürle birlikte tarihsel süreç içinde gelişmiş öğrenme süreçlerinin parçası olduğunu ileri sürerek, tarihsel-kurumsal teze ağırlık vermektedir⁵².

Oydaşmacı demokraside kararların alınmasında çoğunluk ilkesi, ikincil bir nitelik taşır. Sosyal ve siyasal grupların uzlaşması birincildir. Bunun yanısıra yürütmede ya da genel anlamda idarede en önemli grupların temsili ek bir tedbir olarak düşünülebilir. Örneğin, Lübnan'da cumhurbaşkanından başlayarak bütün üst düzey pozisyonların din ve mezhepler arasında paylaştırılmış olması bunun örneğidir⁵³.

Oydaşmacı demokrasi modellerinde kararların alınmasından önce yoğun bir müzakere ve pazarlık süreci yaşanır. Bu süreçte değişik kesimlerin çıkarları dile getirilir, müzakere sürecine katılımı sağlanır ve bütün çıkarları tatmin edecek bir ortak payda bulunmasının büyük bir değeri vardır. Azınlıkların sürece katılımının sağlanması için formel ve enformel yöntemler tercih edilebilir. Enformel katılım, azınlıkların siyasal süreç boyunca etraflıca dinlenmeleri ve görüşlerinin parlamento ve hükümet tarafından karar alma sürecinde dikkate alınması yoluyla gerçekleştirilir. Formel katılımda ise önceden belirlenmiş oransal temsil ilkesinin, resmi makamlara yapılacak atamalarda uygulanır. Örneğin 1959 yılından beri İsviçre'de "2:2:2:1" olarak ifade edilen "sihirli formülle"⁵⁴ Federal hükümetteki (*Bundesrat*) pozisyonlar partiler arasında bu orana göre dağıtılmaktadır.

Buna karşılık oydaşmacı demokrasi modellerinin de bazı tehlikeleri mevcuttur. Değişik çıkar grupları arasındaki görüşmeler, pazarlıklar kapalı kapılar ardında, siyasal elitler tarafından yapılmaktadır. Varılan ortak noktalar da o kadar katı olabilir ki, ne parlamentolar ne de referandumla halk tarafından değiştirilmesi mümkün olmayabilir. Bu durumda hem sürecin şeffaflığı, dolayısıyla kontrol edilebilirliği ve demokratik meşruiyeti açısından sorunlar çıkabilir. Bir de uzlaşma noktaları, yenilikçi politikaların geliştirilmesinin önüne geçebilir; yenilikçi politikaların hayata geçirilmesi çok uzun bir zamana yayılabilir. Uzlaşmacı demokrasi modellerinin eleştirmenleri bu

⁵² Lehbruch (2003a), a.g.m., s. 12. Ayrıca bkz. Klaus Eder (1991), *Geschichte als Lernprozess. Zur Pathogenese politischer Modernität in Deutschland*, Suhrkamp: Frankfurt a.M.

⁵³ Lehbruch (2003b), "Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich", *Verhandlungsdemokratie. Beiträge zur vergleichenden Regierungslehre*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 18.

⁵⁴ Lijphart (1977), a.g.e., s. 100; Franz Lehner/Ulrich Widmaier (1995), *Vergleichende Regierungslehre*, Opladen, s. 116. Aktaran Frevel (2004), *Demokratie*, VS Verlag: Wiesbaden, s. 85.

nedenle reformların çok uzun bir zamana yayıldığı İsviçre modeli için alaylı şekilde “Helvetik tereddütten” bahsetmektedir⁵⁵.

Bunun yanında uzlaşmacı demokrasilerde karar maliyeti daha yüksektir. Normatif olarak düzenlenmiş kurumsal karar alma mekanizmalarına paralel ikinci bir süreç işletilmekte ve birbirine paralel bu iki süreç, birbirinin işleyişine ket vurabilmektedir. Bu nedendir ki özellikle Alman korporatist sisteminde partiler arasındaki çatışmaların diğer taraftaki işbirliğini engellediği, diğer taraftan uzlaşılan noktaların partiler arasındaki siyaset farklılıklarını ortadan kaldırıp gerçek bir siyasa rekabetini engellediği eleştirisi getirilmektedir⁵⁶. Ama karar alma süreçlerinde bu yüksek maliyet, uzlaşma sağlandıktan sonra alınan kararların icrasında ek külfetler getirmediğinden, yine altın bir dengeyi bulmaktadır. Oydaşmacı demokrasilerin bir diğer özelliği, ekonomik alandaki aktörleri karar alma süreçlerine katarak çatışmaları azaltması ve sosyal devletin gereklerini daha fazla yerine getirmesidir⁵⁷.

Çoğunlukçu ve oydaşmacı demokrasi modelleri arasındaki ayırım, keskin bir sınır çizilmesine elverişli değildir. Bu ayırımın unsurlarını birleştiren karma sistemler de mevcuttur. Buna göre Almanya, 1970 sonrasında Belçika, Finlandiya, İtalya karma sisteme örnek oluştururken, Avusturya ve Hollanda ağırlıklı biçimde oydaşmacı demokrasi örüntülerine sahip karma sisteme dahil edilmekte, sadece İsviçre ve Lüksemburg oydaşmacı demokrasi olarak tanımlanmaktadır⁵⁸. Bunun yanında bir ülkedeki tarihsel gelişim süreci içinde siyasal kültür de tartışmalı siyasal konularda varılan uzlaşmanın biçimini ve nedenini anlamak için gerekli olan bir başka parametredir⁵⁹.

V. Korporatist Pazarlıkçı Demokrasi Modeli

Oydaşmacı demokrasi üst başlığı altında yer alan, ama karar alma süreçlerine katılan aktörlerin niteliği itibarıyla bağımsız bir başlığı hak eden modellerden birisi korporatist pazarlıkçı demokrasi modelidir. Korporatist pazarlıkçı demokrasi kavramı

⁵⁵ Frevel (2004), a.g.e., s. 86.

⁵⁶ Benz (2000), a.g.m., s. 216.

⁵⁷ Schmidt (2000), a.g.e., s. 338.

⁵⁸ Schmidt (2000), a.g.e., s. 330.

⁵⁹ Aynı yönde Jürgen Hartmann (2004), a.g.e., s. 19 ve 56.

(*korporatistische Verhandlungsdemokratie*)⁶⁰ özellikle Gerhard Lehbruch'un İsviçre, Almanya ve Avusturya örneklerinin tarihsel gelişimlerini esas alarak geliştirdiği bir kavramdır. Tarihsel bağlamı içinde oydaşmacı demokrasi (*Konkordanzdemokratie*), toplumsal grupların hiyerarşik olarak sisteme entegre edilmiş örgütlenme ağları içinde katılımcı biçimde mobilize edilmesi önkoşuluna dayanmaktaydı. Genel olarak da 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri götürülebilen ve bu örgütleri yöneten elitlerin bir stratejisinin sonucu olan bir demokrasi modeliydi. Korporatizm ise işçi ve işverenlerin en üst kuruluşlarının hükümetle vardıkları anlaşmanın ifadesiydi. Bunun da kökeni, 1. Dünya Savaşı'ndan başlayarak ekonomik alana siyasal müdahaleyi gerektiren krizlerdi⁶¹. Lehbruch bu iki yönetim biçiminin tarihsel koşulların sonucu olmasından dolayı, özgül sorunlara cevap niteliğinde ortaya çıktıklarını ve "korporatist pazarlıkçı demokrasi modeli" olarak nitelendirilebileceğini belirtmektedir.

Korporatist pazarlık demokrasisi, tam anlamıyla karşıtı olan Fransız Devrimi sonrası demokrasi modeliyle belki daha iyi anlaşılabilir. Devrim sonrasındaki demokrasi modeli, Rousseaucu sözleşme teorisiyle Siéyès'ye borçlu olduğumuz, milletin temsili vekaletine dayanır. Bu temsil ilkesi, 16. yüzyıldan bu yana Avrupa'da hüküm süren hiyerarşik ve egemen devlet modelinin "demokratikleştirilmesi"ni hedeflemekteydi⁶². Yeni temsil ilkesinde egemenin iradesinin ifadesi olarak çoğunluk ilkesi, alınan kararları meşruiyetinin nihai mercii kabul edilmektedir. Bu çerçevede emredici vekâlete de, çıkarların organize şekilde temsil edilmesine⁶³ de yer yoktur.

Korporatist pazarlık demokrasisinde ise çoğunluk ilkesi, her ne kadar günlük siyasi işlerde başvurulmasına rastlansa da, kurucu ilke değildir. Bu demokrasi modelinin aktörleri de klasik modeldeki gibi bireyler değil, çıkar grupları ile bunların örgütlerinden oluşan korporatist aktörlerdir. Devlet tarafında muhatap olunan organlar ise, topyekun bir yapı olarak devlet değil, sektörel bürokratik kurumlar ile siyasal

⁶⁰ "Pazarlık" olarak çevrilen "Verhandlung" kavramı, Türkçe'deki olumsuz anlamı nedeniyle "müzakere" olarak da çevrilebilirdi. Ama hem İngilizce, hem de Almanca literatürde "deliberation" müzakerenin, "negotiation/bargaining" ise pazarlığın karşılığıdır. Bu nedenle iki kavram arasındaki farka, bağlamı içinde değinilmesi yolu tercih edilmiştir.

⁶¹ Lehbruch (2003c), "Die korporative Verhandlungsdemokratie in Westmitteleuropa", *Verhandlungsdemokratie. Beiträge zur vergleichenden Regierungslehre*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 155.

⁶² Bkz. Bernard Manin (1997), *The Principles of Representative Government*, Cambridge UP: New York.

⁶³ *Loi Le Chapelier* ile çıkarların organize biçimde temsili yasaklanmıştır. İngiltere için bkz. *General Combinations Acts*. Aktaran Lehbruch (2003c), a.g.m., s. 158.

partilerdir. Genel çerçevesi bu şekilde çizilen pazarlık demokrasisinin uygulanmasında ülkeler arasında ciddi farklılıklar görülebilir.

Peter Katzenstein 1980'li yılların ortasında "demokratik korporatizm" kavramıyla Avusturya ve İsviçre'deki demokrasi modellerini açıklamaya çalışmıştır. Tarihsel olarak 19. yüzyıla kadar geri giden bu model, bu iki ülkenin özellikle 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki deneyimiyle şekillenmiştir. Dünyadaki liberalleşme dalgasıyla birlikte bu küçük ülkelerin yeni ekonomik düzene ayak uydurabilmeleri, ülke içindeki bütün siyasi ve ekonomik aktörlerin uzlaşmaya dayanan, ortak bir ekonomik politika üretmelerini ve yeni ekonomik düzende kaybeden kesimlerin korunması için ortak mekanizmalar geliştirilmesini zorunlu kılmıştır⁶⁴. Bunun yanında Almanya, Katzenstein'in küçük ülkelere özgü bir model olarak korporatist demokrasi modelini görece hale getiren bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ama 1980'li yıllarda da Thatcher ve Reagan'ın sendikaları sistem içinde etkisiz hale getirme politikalarının aksine, Helmut Kohl yönetimindeki muhafazakârlar bilinçli şekilde başta sağlık politikası olmak üzere, iki Almanya'nın birleşmesinde korporatist modele yönelmişlerdir⁶⁵.

Korporatist demokrasi modelleri konusunda birçok teori geliştirilmiş ve ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ortak paydaları şöyle özetlenebilir:

- Örgütlü çıkarların devletle ilişkisinde çoğulcu modeller, devletin alacağı kararları doğrudan etkilemeye ve bir çeşit baskı uygulamaya yönelirken, korporatist modelde örgütlerle devletin *işbirliği* öne çıkar. Örgütler, devletin karar alma süreçlerine katılmalarının karşılığı olarak örgüt üyelerinin belli edimleri yerine getirmelerini sağlar ve bu işbirliği sayesinde fazlasıyla ayrılmış, karmaşık bir toplumun işleyişine katkıda bulunurlar,

- Çoğulcu modellerden farklı olarak korporatist modelde devlet doğrudan ya da dolaylı olarak çıkarların örgütlenmesinde etkilidir. Devlet eliyle kurulan örgütler, zorunlu üyelikler yoluyla devlet, aslında örgütler aracılığıyla karar alma süreçlerinde dolaylı yoldan etkili olmaktadır,

⁶⁴ Bkz. Peter Katzenstein (1984), [Corporatism and change: Austria, Switzerland, and the politics of industry](#), Cornell Uni. Press: Ithaka. Daha sonra bu modeli bazı küçük Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerine de uygulayan çalışması için (1985), *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*, Cornell Uni. Press: Ithaka.

⁶⁵ Lehbruch (2003c), a.g.m., s. 160 vd.; Thatcher döneminde yıllar içinde kökleşmiş danışma/müzakere mekanizmalarına tepki gösterilmiş ve bunların ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır.

- Korporatist teorinin bulgularından birisi de, bu sistemdeki örgütlerin önceden içeriği kesinleştirilmiş çıkarların temsilcisi olmadıkları, aracılık ettikleri çıkarların içeriğinin devletle ilişkide süreç boyunca kesinleştirildiğidir⁶⁶.

Buna karşılık korporatist demokrasi modelini demokratik karar alma süreçlerinin açıklığı ilkesine aykırılığı nedeniyle eleştiren önemli itirazlar mevcuttur. Claus Offe'ye göre, korporatist modeldeki karar alma süreçleri enformel olup yapılandırılmamış icra pratiği dolayısıyla örgütlere özerk bir pazarlık alanı açmakta ve karar alma süreçlerini kamunun bilgisi dışına çıkarmaktadır. Bunun yanında siyasetin gündem ve yön verme yeteneği sınırlandırılırken, hükümetin ve parlamentonun denetimi dar bir alanda mümkün olduğundan, paralel, ama demokratik meşruiyeti tartışmalı ikinci bir parlamenter makam oluşturulmaktadır⁶⁷.

Korporatist model, uzlaşmaya dayalı bir demokrasiyi gerçekleştirmek için gerekli potansiyele sahip olmakla birlikte, bazı riskleri de içinde taşımaktadır. Potansiyeli, çoğunluk demokrasisinin özgül dezavantajlarını aşabilmesinde; riski ise oybirliği ilkesi ve aktörlerin veto yetkisi nedeniyle optimum çözümleri engelleyebilecek olmasında yatmaktadır. Ancak rekabetçi/çoğunlukçu demokrasi ile korporatist pazarlıkçı demokrasi modelleri zorunlu olarak birbirini dışlamaz; birleştirilebilecekleri noktalar mevcuttur. Çoğunlukçu demokrasi, alınan kararların muhatapları açısından, kendileri için vazgeçilmez olan konuların gözardı edilmesi, hatta bunlarla çatışan kararların alınması riskini taşır. Bu durum, azınlıkta kalanların kendileri için hayati önem taşıyan konularda, alınan kararların meşruiyetini sorgulamaları ve bunları kabul etmemeleri sonucunu doğurabileceği gibi, daha teknik olan ve bütün aktörlerin aktif katılımını gerektiren konularda da uygulama aksaklıklarına yol açabilecektir. Bu nedenle

⁶⁶ Helmut Voelzkow (2000), "Korporatismus in Deutschland: Chancen, Risiken und Perspektiven", Everhard Holtzmann/Helmut Voelzkow (Hrsg.), *Zwischen Wettbewerbs- und Verhandlungsdemokratie. Analysen zum Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 189 vd.

⁶⁷ Claus Offe (1984), "Korporatismus als System nichtstaatlicher Makrosteuerung?: Notizen über seine Voraussetzungen und demokratischen Inhalte", *Geschichte und Gesellschaft*, s. 251 vd.; Dieter Grimm ise "pazarlık" demokrasisinin Alman Anayasası'nı kendi hedeflediği değerlerden uzaklaştırma potansiyeline sahip olduğunu belirtmektedir. Çünkü yasakoyucunun katılım, müzakere, açıklık ve denetim ilkeleri gibi tabii olduğu kurallar, pazarlık demokrasisinde kapsamamaktadır. Herkese açık katılımın yerini ayrıcalıklı ve sınırlı katılım, müzakerenin yerini pazarlık, açıklığın yerini kapalı kapılar ardında görüşmeler ve nihayetinde denetimin yerine anlaşmaya sadakat geçmektedir. Pazarlık demokrasisinin sisteme entegre edilmesi isteniyorsa, pazarlığın sonuçlarının kamuya açıklanması ilk adım olabilir. Bkz. Grimm (2003), "Lässt sich die Verhandlungsdemokratie konstitutionalisieren?", Claus Offe (Hrsg.), *Demokratisierung der Demokratie. Diagnosen und Reformvorschläge*, Campus Verlag: Frankfurt a.M. içinde, s. 201 vd.

çoğunluk ilkesinden vazgeçilip problem çözmeye yönelen ve asıl vurgusu kamu yararı olan çözüm arayışlarının başarı şansı daha yüksektir.

Paylaşım konularının tartışıldığı ve korporatist sistem içinde oybirliği sağlanmasının neredeyse imkânsız olduğu konularda en küçük ortak paydanın kabul edilmesi gibi bir “kötü” çözüme karşılık önerilen ara yol ise, komisyonlar aracılığıyla karar alma süreçlerinin desteklenmesidir. Çoğunlu bir yapıyla kurulan komisyonlar aracılığıyla alınan kararlar, klasik karar alma mekanizmalarına ve organlarına iletilmekte ve demokratik meşruiyete sahip bu organlar tarafından kabul ya da reddedilmektedir⁶⁸. Elbette kabul ya da reddin rasyonel biçimde gerçekleştirilmesi, nihai kararın hem çoğunluk, hem de azınlık tarafından kabul edilmesinin koşullarından birisidir.

Komisyonların bir ara model arayışındaki önemleri, asli siyasal kararların öncülü olan çalışmalarını yürütmelerinden kaynaklanmaktadır. Komisyonlar uzlaşma ilkesine göre çalışırlar, ama uzlaşma baskısı altında değillerdir. Bir diğer husus ise, komisyonların çalışmalarında uzlaşma esas olmakla birlikte, bunun oybirliğiyle karar alma anlamına gelmemesidir. Çünkü bu durumda her bir komisyon üyesinin veto hakkının da mevcut olduğu kabul edilmelidir ki bu, komisyonların çalışma mantığıyla uyumlu değildir. Amaç uzlaşma sağlanmasıdır; çözülemeyen ve üzerinde ortak bir noktada buluşulamayan kararlar ise, yine çoğunlukçu/rekabetçi ilke çerçevesinde karar verecek olan yetkili kurumlara havale edilecektir. Elbette bu süreçte ortak bir nokta bulunması ihtimali her zaman mevcuttur.

Son olarak değinilmesi gereken husus ise, devlet her ne kadar korporatist pazarlık demokrasi modelinde diğer aktörlerle eşit biçimde “masaya” oturuyorsa da, kendisi açısından siyasal önemi olan konuları her zaman pazarlık ve tartışma konusu olmaktan çıkarıp klasik karar alma prosedürüne tabi kılması da mümkündür. Bu da devletin son kertede pazarlık gücünü artıran bir unsurdur⁶⁹.

Almanya’da 1960’lı yıllarda yaşanan ekonomik krizden çıkabilmek için işçi ve işveren örgütleriyle, federal devlet eyalet temsilcilerlerinden oluşan bir yuvarlak masa

⁶⁸ Bkz. Helmut Voelzkow (2000), a.g.m., s. 197 vd. Çoğunluk ilkesinin sınırlayıcı bir unsuru olarak komisyonların işlevi konusunda ayrıca bkz. Giovanni Sartori (1993), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Yetkin: Ankara, s. 246 vd.: “Bu sistem, verimli bir karar verme sistemidir (...). Komisyon kararları artı-toplamlı kararlardır. Oysa çoğunlukla alınan kararlar için aynı şey söylenemez; Çoğunluk ilkesi sıfır-toplamlı bir ilkedir, yani sıfır-toplamlı sonuçlar doğurur. Bu ilkeye başvurduğumuz zaman, çoğunluk her şeyi kazanır, azınlık ise her şeyi kaybeder” (s. 250).

⁶⁹ Voelzkow (2000), a.g.m., 198 vd.

(*konzertierte Aktion*), 1995 yılından başlayarak yine hükümetle işçi ve işveren örgütlerini biraraya getiren, ekonomi ve sosyal politikalarının, iş piyasasının sorunlarının tartışıldığı “İş Birliği” (*Bündnis für Arbeit*) ya da eyaletlerin münhasır yetkisinde olmakla birlikte ortak bir eğitim politikası geliştirmek için eyaletler arasından oluşturulan, federal hükümetin de katıldığı karar alma süreçleri tipik korporatist pazarlıkçı demokrasi unsurlarıdır⁷⁰.

Genel Değerlendirme

Oydaşmacı demokrasi modeli doğrultusunda ampirik incelemelerin konusu olan ülkelerden pek azı, saf anlamda oydaşmacı demokrasi addedilebilir. Çoğunlukla görülen, karma yapıda siyasal sistemler olup rekabetçi/çoğunlukçu modelin unsurlarını da içinde barındırmaktadır. Bu tasnif doğrultusunda Türkiye'nin ağırlıklı olarak rekabetçi, ama oydaşmacı demokrasi araçlarını siyasal sistemine entegre etmiş karma bir yapıya örnek olduğu söylenebilir. Her ne kadar karar alma süreçlerinde formel olarak tüm çıkarların temsiline, hatta vetosuna olanak tanıyan mekanizmalar mevcut olmamakla beraber, bazı durumlarda *ad hoc* tedbirlerin alındığına da tanık olunmaktadır. Örneğin 1995 ve 2001 tarihli anayasa değişikliklerinin içeriği konusunda partilerarası uzlaşma komisyonları kurularak, geniş bir uzlaşma sağlanması bunun güzel bir örneğidir.

Türkiye örneğinde oydaşmacı demokrasi modelinin öngördüğü araçların sisteme entegre edilmesinin önündeki en önemli engel toplumdaki heterojenliğin ölçütlerinin/unsurlarının tesbitinde yatmaktadır. Fransa gibi cumhuriyetçi bir vatandaşlık anlayışını benimsemiş olan Türkiye, hukuki vatandaşlık bağının siyasal katılım ve temsil için tek ölçüt olması gerektiği varsayımına dayanmaktadır⁷¹. Hukuki bir bağ olarak vatandaşlık, bireylerin her türden sınıfsal, dilsel, dinsel, etnik vb. farklılıklarını ortadan kaldıran bir çerçeve olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Türkiye'deki çoğulcu demokrasi tartışmalarındaki ikinci ana eksen, hangi farklılıkların

⁷⁰ Bu türden uzlaşma araçlarına eleştirel bir yaklaşım için krş. Klaus von Beyme (2004), *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*, 10. aktualisierte Auflage, VS Verlag: Wiesbaden, s. 214 vd.

⁷¹ Cumhuriyetçi, liberal, korporatif ve hibrid vatandaşlık modellerinin siyasal sistemin tümüne nasıl etki ettiğini cinsiyet kotaları örneğinde gösteren çok değerli bir çalışma için bkz. Mona Lena Krook et al (2009), “Gender Quotas and Models of Political Citizenship?”, *British Journal of Political Science*, Vol. 39, s. 781-803.

fark olarak kabul edileceği ve bunların kurumsal bir çerçevede nasıl korunacağı meselesidir. Türkiye'ye dışarıdan bir gözle bakan yabancı yazarlar açısından vatandaşlık bağına paralel farklılık noktaları, dinci-laik kesim ile Türk-Kürt ayrımına odaklanmaktadır. Örneğin, John S. Dryzek bölünmüş toplumları ve bölünme sebeplerini inceleyip müzakereci demokrasi modelinin bu ülkeler için sözkonusu olup olmadığını incelerken, milliyetçiliğin önce çıktığı ve Cumhuriyetçilerle Birlikçilerin (Unionist) çatıştığı Kuzey İrlanda'yı, etnik ve dini unsurların içiçe geçtiği İsrail-Filistin çatışmasını, Hıristiyan köktendincilerle liberallerin çatıştığı ABD'yi ve son olarak dinci akımlarla laiklerin çatıştığı ülkeler içinse Türkiye'yi ve Cezayir'i örnek göstermektedir⁷². Ancak bu ikiliğin Türkiye açısından gerçekten de oydaşmacı bir demokraside dikkate alınabilecek farklı bir gruplaşma olup olmadığı son derece tartışmalıdır ve Türkiye'de uygulanması neredeyse olanaksızdır. Çünkü tek başına dine yakınlık (ya da mesafeli duruş) ve dinin siyasette oynadığı rol, vatandaşlık dışında farklı bir temsil unsuru olmaya olanak tanıyamayacak kadar genel bir kategorileştirmedir. Aynı şey Alevi-Sünni ya da Türk-Kürt ayrımı için de geçerlidir. Her ne kadar HEP'ten başlayarak bugün BDP'ye kadar Kürt halkının siyasal temsilcisi olarak ortaya çıkan partiler mevcut ise de, bunun oydaşmacı bir demokrasideki gibi "tek taraf" olarak kabul edilebileceği üzerinde görüş birliği yoktur. Aleviler de her ne kadar belli bazı talepleri konusunda zaman zaman birlik sergileyebiliyorlarsa da, bunun bütün temel siyasal tercihlerde geçerli olduğu söylenemez.

Türkiye'de oydaşmacı demokrasi araçlarının uygulanabileceği önemli bir alan, sosyal politika alanıdır. Çalışanlarla işverenlerin gerek özlük hakları, gerekse çalışma koşullarıyla ilgili olarak korporatist pazarlık demokrasisinin araçlarından yararlanmasının ve toplumsal barışı sağlama konusunda adım atmanın önünde hiçbir engel bulunmamaktadır.

1961 Anayasası ile modern bir anayasal demokrasinin gerektirdiği bütün kurumlara kavuşan Türk demokrasisinde, aradan geçen yaklaşık elli yıllık dönem içinde bu kurumsallaşma, ne yazık ki siyasetin ve toplumun bütün aktörlerince içselleştirilebilmiş değildir. Siyaset teorisinin değişik kavram ve tartışmaları, eklektik bir süreç sonunda popülist söylemlere dönüşebilmekte ve 1924 Anayasası'nın çok partili dönemde uygulanmasından kaynaklanan en başat sorunlardan birisi olan,

⁷² John S. Dryzek (2005), "Deliberative Democracy in Divided Societies: Alternatives to Agonism and Analgesia", *Political Theory*, s. 219.

parlamento çoğunluğu eşittir millet iradesi fikri ağırlık kazanmaktadır. Oysa bu iddia, birden çok siyasal teorinin unsurlarının yanlış biçimde harmanlanmasından kaynaklanmaktadır.

Türk hukuk literatüründe çoğunlukçu ve çoğulcu demokrasi kavramları neredeyse standart biçimde şöyle betimlenmekte ve açıklanmaktadır: 1924 Anayasası demokratik esaslara dayanmakla birlikte, çoğulcu değil, çoğunlukçu demokrasi anlayışını yansıtmaktadır. Bu çoğunlukçu görüş de Rousseau'nun genel irade teorisinden kaynaklanır ve milli irade olarak da ifade edilen genel iradenin çoğunluğun iradesi olarak hep kamu iyiliğine yöneldiği, dolayısıyla çoğunlukla azınlığın iradesinin her daim örtüştüğü varsayılır. Bunun pratik sonucu, parlamentoda çoğunluğa sahip olan siyasal görüşün sınırsız yönetim gücüdür. Yanılmaz irade olarak çoğunluk iradesini sınırlayacak herhangi bir kurum ya da azınlık görüşünü koruyacak herhangi bir tedbir, genel irade için zararlı addedilecektir. Çoğulcu demokrasi anlayışı ise demokratik çoğunluğun yönetimi esasını benimsemekle birlikte, aritmetik çoğunluğun her zaman kamu iyiliğine yöneleceği varsayımı kanıtlanamayacağından, çeşitli grupların varlığını kabul ederek, azınlıkta kalan görüşlerin haklarını koruyacak tedbirler olarak çoğunluk iradesini sınırlar. Bu ayrıma göre, 1924 Anayasası'nın çok partili hayata geçildikten sonraki uygulaması, çoğunluk demokrasisi anlayışının yanlışlanması için kanıt olarak gösterilmektedir.

Bu kısa çalışma kapsamında incelenen kavramsal çerçevede ışığında, Türkiye'deki demokrasi tartışmalarında yapılması gereken, tartışılan konuyla ilgili doğru sözcükleri bulmaktır. Aksi takdirde hem demokratikleşmenin araçları üzerinde bir ilerleme kaydedilemeyecek, hem de anayasal demokrasinin kurumlarının meşruluğu dahi tartışılır hale getirilerek, son elli yılda katedilen yoldan tekrar sıfır noktasına geri düşülecektir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali (2006), *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Almond, Gabriel A. (1997), *A Discipline Divided. Schools and Sects in Political Science*, Sage: Newbury Park.
- Almond, Gabriel A./Verba, Sidney (1963), *Political Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton: Princeton UP.
- Ankersmit, Frank R. (2008), "Representative Democracy: Rosanvallon on the French Experience", Kari Palonen/Tuija Pulkkinen vd. ", *The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe*, Ashgate: Farnham içinde, s. 17-36.
- Balke, Friedrich (2008), "*Homo homini rex. Infamie und Demokratie bei Rousseau*", *Soziale Systeme*, s. 254-271.
- Benz, Arthur (2000), "Anmerkungen zur Diskussion über Verhandlungsdemokratien", Everhard Holtzmann/Helmut Voelzkow (Hrsg.), *Zwischen Wettbewerbs- und Verhandlungsdemokratie. Analysen zum Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 215-221.
- Beyme, Klaus von (2004), *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*, 10. aktualisierte Auflage, VS Verlag: Wiesbaden.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang (1983), *Demokratie und Repräsentation – Zur Kritik der heutigen Demokratiediskussion*, Hannover: Juristische Studiengesellschaft.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang (1986) *Die verfassunggebende Gewalt des Volkes – Ein Grenzbegriff des Verfassungsrechts*, Metzner: Frankfurt a.M.
- Breuer, Stefan (1984), "Nationalstaat und pouvoir constituant bei Sieyes und Carl Schmitt", *ARSP*, s. 495-517.
- Bubner, Rüdiger (2002) *Polis und Staat. Grundlinien der Politischen Philosophie*, Suhrkamp: Frankfurt a.M.
- Buchstein, Hubertus (2004), "Demokratie", Gerhard Göhler/Mattias Iser/Ina Kerner (Hrsg.), *Politische Theorie. 22 umkämpfte Begriffe zur Einführung*, VS Verlag: Wiesbaden içinde, s. 47-64.
- Canivez, Patrice (2004), "Jean-Jacques Rousseau's concept of people", *Philosophy&Social Criticism*, Vol. 30, No. 4, s. 393-412.
- Cohen, Jean L. (2008), "Rethinking Human Rights, Democracy, and Sovereignty in the Age of Globalization", *Political Theory*, Vol. 36, No. 4, s. 578-605.
- Czada, Roland (2000), "Konkordanz, Korporatismus und Politikverfälschung: Dimensionen der Verhandlungsdemokratie", Everhard Holtzmann/Helmut Voelzkow (Hrsg.), *Zwischen Wettbewerbs- und Verhandlungsdemokratie. Analysen zum Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 23-49.
- Dryzek, John S. (2005), "Deliberative Democracy in Divided Societies: Alternatives to Agonism and Analgesia", *Political Theory*, s. 218-241.
- Eder, Klaus (1991), *Geschichte als Lernprozess. Zur Pathogenese politischer Modernität in Deutschland*, Suhrkamp: Frankfurt a.M.
- Fleiner, Thomas/Basta Fleiner, Lidija R. (2004), *Allgemeine Staatslehre. Über die konstitutionelle Demokratie in einer multikulturellen globalisierten Welt*, 3. vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage, Springer: Berlin.

- Formasino, Ronald P. (2001), "The Concept of Political Culture", *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 31, No. 3, s. 393-426.
- Fraenkel, Ernst (1958), *Die repräsentative und plebiszitäre Komponente im demokratischen Verfassungsstaat*, J.C.B. Mohr: Tübingen.
- Frankenberg, Günter (2002), "Der lernende Souverän", *Kritische Justiz*, s. 297-311.
- Frevel, Bernhard (2004), *Demokratie*, VS Verlag: Wiesbaden.
- Grimm, Dieter (2003), "Lässt sich die Verhandlungsdemokratie konstitutionalisieren?", Claus Offe (Hrsg.), *Demokratisierung der Demokratie. Diagnosen und Reformvorschläge*, Campus Verlag: Frankfurt a.M. içinde, s. 193-210.
- Habermas, Jürgen (1998), "Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie", *Die postnationale Konstellation*, Suhrkamp: Frankfurt a.M. içinde, s. 91-169.
- Habermas, Jürgen (2001), "Constitutional Democracy. A Paradoxical Union of Contradictory Principles?", *Political Theory*, Vol. 29, No. 6, s. 766-781.
- Hartmann, Jürgen (2004), *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland im Kontext. Eine Einführung*, VS Verlag: Wiesbaden.
- Held, David (2008), *Models of Democracy*, 3rd edition, Polity Press: Cambridge
- Holtmann, Everhard/Voelzkow, Helmut (2000), "Das Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland zwischen Wettbewerbsdemokratie und Verhandlungsdemokratie: Eine Einführung", Everhard Holtmann/Helmut Voelzkow (Hrsg.), *Zwischen Wettbewerbs- und Verhandlungsdemokratie. Analysen zum Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 9-21.
- Huber, Ernst Rudolf (1939), "Der Volksgedanke in der Revolution von 1848", [*Journal of institutional and theoretical economics*](#), Bd. 99, s. 393-439.
- Imboden, Max (1963), *Rousseau und die Demokratie*, J.C.B. Mohr: Tübingen.
- Katzenstein, Peter (1984), [*Corporatism and change: Austria, Switzerland, and the politics of industry*](#), Cornell Uni. Press: Ithaka.
- Katzenstein, Peter (1985), *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*, Cornell Uni. Press: Ithaka.
- Kelsen, Hans (1929), *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, 2. Auflage, J.C.B. Mohr: Tübingen.
- Kersting, Wolfgang (2003), "Gesellschaftsvertrag, Volkssouveränität und "volonté générale". Das systematische Zentrum der politischen Philosophie *Jean-Jacques Rousseaus*", Kersting, Wolfgang (Hrsg.), *Die Republik der Tugend*, Nomos: Baden-Baden içinde, s. 81-115.
- Kriele, Martin (2003), *Einführung in die Staatslehre. Die geschichtlichen Legitimitätgrundlagen des demokratischen Verfassungsstaates*, 6. überarbeitete und erweiterte Auflage, Kohlhammer: Stuttgart.
- Krook, Mona Lena et al (2009), "Gender Quotas and Models of Political Citizenship?", *British Journal of Political Science*, Vol. 39, s. 781-803.
- Lehmbruch, Gerhard (1967), *Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und Österreich*, Tübingen.
- Lehmbruch, Gerhard (1969), "Konkordanzdemokratie im internationalen System", Ernst-Otto Czempiel (Hrsg.), *Die anachronistische Souveränität*, PVS Sonderheft içinde, s. 139-163.

- Lehmbruch, Gerhard (1987), *Proporzdemokratie nach zwanzig Jahren. Überlegungen zur Theoriebildung in der komparatistischen Forschung über politische Strategien in der Schweiz*, Konztanz (Manuskript).
- Lehmbruch, Gerhard (2003a), "Einleitung: Von der Konkurrenzdemokratie zur Verhandlungsdemokratie – zur Entwicklung eines typologischen Konzepts", *Verhandlungsdemokratie. Beiträge zur vergleichenden Regierungslehre*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 7-15.
- Lehmbruch, Gerhard (2003b), "Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich", *Verhandlungsdemokratie. Beiträge zur vergleichenden Regierungslehre*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 16-58.
- Lehmbruch, Gerhard (2003c), "Die korporative Verhandlungsdemokratie in Westmitteleuropa", *Verhandlungsdemokratie. Beiträge zur vergleichenden Regierungslehre*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 154-176.
- Lijphart, Arend (1968), *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Berkeley.
- Lijphart, Arend (1977), *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven: Yale UP.
- Lijphart, Arend (1984), *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, New Haven: Yale UP (Türkçesi: (1999), *Çağdaş Demokrasiler. Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, çev. Ergun Özbudun/Ersin Onulduran, TDV yayını).
- Lijphart, Arend (1989), "Democratic Political Systems. Types, Cases, Causes, and Consequences", *Journal of Theoretical Politics*, s. 33-48.
- Lijphart, Arend (1993), "Consociational Democracy", Joel Krieger (Ed), *The Oxford Companion to Politics of the World*, Oxford: OUP içinde, s. 188-189.
- Lijphart, Arend (1999), *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven: Yale UP.
- Luf, Gerhard (2004), "Souveränität bei Rousseau und Kant", Stefan Hammer vd. (Hrsg.), *Demokratie und sozialer Rechtsstaat in Europa*, Universitätsverlag: Wien içinde, s. 3-20.
- Lübbe-Wolff, Gertrude (2007), "Homogenes Volk – Über Homogenitätspostulate und Integration", *ZAR*, s. 121-127.
- Lübbe-Wolff, Gertrude (2007), "Volk, Demokratie, Verfassung – Die «Verfassung für Europa» als Herausforderung an die Verfassungstheorie", Winfried Kluth (Hrsg.), *Europäische Integration und nationales Verfassungsrecht*, Nomos: Baden-Baden içinde, s. 47-64.
- Manin, Bernard (1997), *The Principles of Representative Government*, Cambridge UP: New York.
- Maus, Ingeborg (2005a), "Die Errichtung Europas auf den Trümmern der Demokratie? Zur Verteidigung der Verfassungsprinzipien des "alten" Europa (I)", *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Heft 6, s.679-692.
- Maus, Ingeborg (2005b), "Die Rekonstruktion demokratischer Souveränität. Zur Verteidigung der Verfassungsprinzipien des "alten" Europa (II)", *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Heft 7, s. 829-839.
- Maus, Ingeborg (2005c), "Demokratie und Justiz in national-staatlicher und europäischer Perspektive. Zur Verteidigung der Verfassungsprinzipien des "alten" Europa (III)", *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Heft 8, s. 965-979.

- Maus, Ingeborg (2005d), "Zur Ideengeschichte der Gewaltenteilung und der Funktionsweise der Justiz", Tanja Hitzel-Cassagnes/Thomas Schmidt (Hrsg.), *Demokratie in Europa und europäischen Demokratien*, VS Verlag: Wiesbaden içinde, s. 224-262.
- Mittendorf, Volker (2008), "Die Rolle des "Volkes" in Konzepten direkter Demokratie und plebiszitärer Herrschaft", Thomas von Winter (Hrsg.), *Perspektiven der politischen Soziologie im Wandel von Gesellschaft*, VS Verlag: Wiesbaden içinde, s. 139-156.
- Montesquieu (1992) *Vom Geist der Gesetze* (Band I und II), (übersetzt und herausgegeben von Ernst Forsthoff), J.C.B. Mohr, Tübingen.
- Offe, Claus (1984), "Korporatismus als System nichtstaatlicher Makrosteuerung?: Notizen über seine Voraussetzungen und demokratischen Inhalte", *Geschichte und Gesellschaft*, Band: 10/2, s. 234-256.
- Onishi, Yoshio (1968), "Über Volkssouveränität", Hans Barion vd. (Hrsg.), *Epirrhosis: Festschrift für Carl Schmitt*, Duncker&Humblot: Berlin içinde, s. 301-312.
- Ooyen, Robert Chr. van/Möllers, Martin H.W. (Hrsg.) (2009), *(Doppel-)Staat und Gruppeninteressen. Pluralismus – Parlamentarismus – Schmitt-Kritik bei Ernst Fraenkel*, Nomos: Baden-Baden.
- Redslob, Robert (1912), *Die Staatstheorien der Französischen Nationalversammlung von 1789*, Verlag von Veit&Comp.: Leipzig.
- Rousseau, Jean-Jacques (1994), *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, 6. baskı, Adam Yayınları, İstanbul.
- Rousseau, Jean-Jacques (2008), *Anayasa Projeleri*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları: İstanbul.
- Sabine, George H. (1952), "The two Democratic Traditions", *The Philosophical Review*, Vol. 61, No. 4, s. 451-474.
- Sartori, Giovanni (1993), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tunçer Karamustafaoğlu/Mehmet Turhan, Yetkin: Ankara.
- Schmidt, Manfred G. (2000), *Demokratiethorien*, 3. Auflage, Leske+Budrich: Opladen.
- Schönberger, Christoph (1995), "Vom repräsentativen Parlamentarismus zur plebiszitären Präsidialdemokratie: Raymond Carré de Malberg (1861-1935) und die Souveränität der Französischen Nation", *Der Staat*, s. 359-390.
- Schumpeter, Josef (1950), *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*, Bern.
- Sieyès, Emmanuel-Joseph (2005) "*Üçüncü Sınıf Nedir?*", çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi: Ankara.
- Silvestrini, Gabriella (2008), "Neither Ancient nor Modern: Rousseau's Theory of Democracy", Kari Palonen/Tuija Pulkkinen vd. ", *The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe*, Ashgate: Farnham içinde, s. 55-73.
- Stolleis, Michael (1996), "Die Idee des souveränen Staates", *Entstehen und Wandel verfassungsrechtlichen Denkens*, Beiheft 11, s. 63-101.
- Tercüman Anayasa ve Seçim Sistemi Semineri* (Tarabya, 19 Nisan 1980), Tercüman Yayınları: İstanbul.
- Thiele, Ulrich (2000), "Volkssouveränität – Menschenrechte – Gewaltenteilung im Denken von Sieyès", *ARSP*, Bd. 86, s. 48-69.
- Voelzkow, Helmut (2000), "Korporatismus in Deutschland: Chancen, Risiken und Perspektiven", Everhard Holtzmann/Helmut Voelzkow (Hrsg.), *Zwischen Wettbewerbs- und Verhandlungsdemokratie. Analysen zum Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland*, Westdeutscher Verlag: Wiesbaden içinde, s. 185-212.

